

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN PEȘTERA PRIHODIȘTE (COM. VAȚA DE JOS, JUD. HUNEDOARA) ȘI CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND ETAPA FINALĂ A CULTURII COȚOFENI

NICOLAE CĂTĂLIN RIȘCUTA

Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva

criscuta@yahoo.com

MARIAN COSAC

Universitatea „Valachia” Târgoviște

cosac_marian@yahoo.com

ROMICĂ PAVEL

Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva

romypavel01@yahoo.com

Cuvinte cheie: Peștera Prihodiște, eneolitic, cultura Coțofeni, ceramică, forme, decor

Keywords: Prihodiște Cave, eneolithic, Coțofeni Culture, ceramics, shapes, decoration

Peștera „Prihodiște” este amplasată la 3 km de satul Prihodiște și 5 km de Vața de Jos (com. Vața de Jos, jud. Hunedoara). Peștera are o poziție retrasă, în fundul unei văi, în imediata vecinătate a unei foste cariere de exploatare a calcarului. Formațiunea carstică are două intrări cu deschidere spre N și respectiv V, care se reunesc într-o sală centrală de unde pornește o galerie semiactivă, obturată după 25 m.

Cercetările sistematice au debutat în luna octombrie 1998, printr-un sondaj de verificare stratigrafică și au continuat încă trei campanii. Săpăturile s-au soldat cu recoltarea unui inventar arheologic divers: ceramică, unelte din piatră, podoabe din os.

Ceramica colectată în urma săpăturilor de la Prihodiște poate fi plasată, la un nivel Coțofeni III final, ilustrând componenta materială a subfazei Coțofeni IIIc. Analiza descoperirilor similare ne permite să schițăm existența unui orizont cultural-cronologic mai larg care cuprinde locuiri din Banat precum Dubova – Cuina Turcului, Băile Herculane – Peștera Hoților (nivelurile i-j), Peștera Oilor de pe Valea Cernei sau Românești - Peștera cu apă. Ceramică asemănătoare a fost descoperită și în situri din sud – vestul Transilvaniei la Bretea Mureșană – Măgura Sârbilor, Deva – Dealul Cetății, Nandru – Peștera Spurcată, Bănița – Peștera Bolii și Petroșani. Un orizont cultural asemănător este ilustrat de descoperirile din Crișana, de la Clit – Gurețul Negrilor, Câmpanii de Sus – Peștera Măgura și Peștera Fața Pietrei, precum și Giurtelecul Șimleului – Coasta lui Damian.

Ceramică asemănătoare celei de la Prihodiște se regăsește și într-o serie de așezări din Balcani, integrate grupului cultural Bubanj Hum II, considerat ca fiind o manifestare târzie a culturii Coțofeni.

Cercetările efectuate în *Peștera Prihodiște* în patru campanii s-au soldat cu descoperirea unor materiale arheologice diverse aparținând eneoliticului, respectiv orizontului torților pastilate și culturii Coțofeni¹. În cele ce urmează vom prezenta descoperirile atribuite culturii Coțofeni și câteva considerații privind importanța lor pentru reconstituirea evoluției finale a acestei manifestări culturale.

I. Cercetările arheologice din *Peștera Prihodiște*.

I.1. Localizare. Cadrul natural. *Peștera Prihodiște* cunoscută și sub numele de „Hânzasca” este amplasată la circa 3 km de satul Prihodiște și 5 km de Vața de Jos (com. Vața de Jos, jud. Hunedoara). *Peștera* are o poziție retrasă, într-o zonă carstică, la izvoarele văii Prihodiște, în imediata vecinătate a unei foste cariere de exploatare a calcarului. Zona este împădurită, ceea ce limitează vizibilitatea spre și dinspre peșteră. Accesul este relativ facil, iar condițiile favorabile de locuire sunt completate de prezența în apropiere a unui puternic izvor (izbuc).

I.2. Conformația topografică și descrierea sitului. Formațiunea carstică are două deschideri spre nord și respectiv vest, care se reunesc într-o sală centrală de unde pornește spre sud o galerie care se închide după circa 25 m. Spre est este vizibilă o mică deschidere ascendentă, în prezent obturată prin depuneri aluvionare. De altfel, suprafața actuală a sedimentului din sala centrală, care prezintă o înclinare moderată dinspre est spre vest și are aspectul unui „con de dejecție” indică faptul că această deschidere a contribuit în mod substanțial la formarea depunerilor din peșteră. Cavitatarea are o dezvoltare de 66 m cu o denivelare pozitivă de 14 m².

Principala cale de acces în peșteră este intrarea nordică, aflată într-o zonă împădurită. Deși distanța dintre firul văii și această deschidere este redusă, accesul este îngreunat din cauza pantei mari a versantului în care se află peștera. În fața intrării se află o mică platformă care, în lipsa vegetației, ar constitui un punct de observație cu bună vizibilitate asupra văii. Intrarea are lățimea de circa 3 m, iar înălțimea de 4 m. Galeria de acces este ascendentă și conduce, după circa 15 m, la sala centrală, care atinge în unele puncte înălțimi de 6 m. De aici spre sud se deschide o altă galerie, ușor ascendentă, care se îngustează treptat și se închide printr-un horn. Deși la ieșirea în sala centrală galeria este uscată, în partea finală aceasta este umedă.

Cea de-a doua intrare, orientată spre vest, are o deschidere mai mare, de 6 x 4 m (Pl. XIV/1). Această deschidere se află în versantul drept al văii formată de Pârâul Corbului. Micul pârâiaș este activ doar în perioadele cu un regim hidric mai ridicat, în restul anului albia sa fiind secată. Accesul din aval, dinspre valea Prihodiștii, ca și cel din amonte, dinspre zona de colectare a apelor este dificil datorită existenței unor praguri, care depășesc în unele locuri o înălțime de 3 m. Pe mici porțiuni apa a tăiat o vale adâncă în roca de calcar, formând chiar zone de chei cu pereți abrupti. Un astfel de perete se află la circa 15 m în dreptul intrării nord-vestice a peșterii, obturând atât vizibilitatea, cât și pătrunderea luminii naturale. Din această cauză, în sala centrală pătrunde doar o lumină difuză care creează un aspect de semiobscuritate.

Existența celor două deschideri asigură o bună circulație a aerului, fapt care favorizează întreținerea focului și evacuarea fumului din peșteră. Având în vedere conformația peșterii și toți factorii amintiți (lumina, curenții de aer), rezultă că zona cea mai favorabilă pentru locuire este porțiunea de la intrarea spre galeria sudică. Drept urmare, nu întâmplător în acea zonă au fost descoperite cele mai numeroase vestigii arheologice.

Se cuvine menționat faptul că *Peștera Prihodiște* are aspectul unei grote, întrucât nu conține speleoteme. Din acest motiv și interesul turistic este limitat, peștera fiind cunoscută doar la nivel local.

¹ La săpături au participat, de-a lungul anilor, în cadrul unui parteneriat, alături de arheologi de la Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva și Universitatea „Valachia” Târgoviște, numeroși studenți ai instituției de învățământ menționate.

² *Peștera* a fost cartată de către membrii Clubului de speologie ZARAND Brad. Mulțumim și pe această cale domnului ing. Traian Bosdoc pentru amabilitatea cu care ne-a furnizat schița peșterii.

I.3. Cercetarea arheologică. Situl din *Peștera Prihodiște* este cuprins în Lista Monumentelor Istorice din România (cod LMI HD-I-s-A-03213), aici fiind semnalate vestigii arheologice din perioada de trecere de la eneolitic la epoca bronzului³. În urma unei cercetări de teren realizată în primăvara anului 1998 a fost descoperit un singur fragment ceramic preistoric, la suprafața depunerilor din peșteră. Descoperirea era irelevantă pentru încadrarea cronologică și culturală a depunerilor, ceea ce impunea efectuarea unei săpături arheologice. Drept urmare, în luna octombrie 1998 s-a practicat un sondaj de verificare stratigrafică (So I) cu dimensiunile de 2 x 1 m, amplasat în sala centrală, în zona intrării spre galeria sudică⁴ (Fig. 1, 2). Săpătura s-a

soldat cu recoltarea unui bogat inventar arheologic. Într-un colț al sondajului stratul de arsură și cenușă a semnalat existența unei vetre de foc.

Rezultatele obținute au impus o cercetare sistematică, desfășurată de-a lungul a trei campanii (2000, 2002, 2003). Săpăturile sistematice au debutat în toamna anului 2000 prin deschiderea, tot în sala centrală, a unei secțiuni (S I) de 4 x 2 m, amplasată în prelungirea sondajului din 1998⁵. De asemenea, a fost practică caseta C I (2 x 1 m) cu scopul de a dezveli integral vatra de foc relevată în campania anterioară⁶ (Fig. 1, 2).

După o întrerupere de un an, cercetările au continuat în 2002 prin deschiderea a două noi secțiuni. Au fost făcute observații privind stratigrafia sedimentului din peșteră, urmele de locuire umană fiind consemnate doar până la - 0,35 m. În ceea ce privește descoperirile arheologice, au fost descoperite două vetre de foc și o importantă cantitate de ceramică. Secțiunea S II de 4 x 1,5 m a fost plasată la intrarea în galeria vestică (Fig. 1). Săpătura a fost adâncită până la 1 m, fără a fi atins patul peșterii (Pl. XIV/2).

Secțiunea S III cu dimensiunile de 3 x 2 m a fost amplasată în sala centrală a peșterii, în continuarea sondajului din 1998, spre deschiderea vestică a formațiunii carstice (Fig. 1). Încă de la primul strat au fost descoperite urme ale unei amenajări de locuire. Aceasta consta dintr-o podină formată din pietre de calcar așezate,

acoperite de un strat de pământ tasat. Pe latura de nord a secțiunii a fost dezvelită parțial și o vatră de foc cu strat consistent de arsură. Aceasta avea o formă concavă și era amenajată tot pe

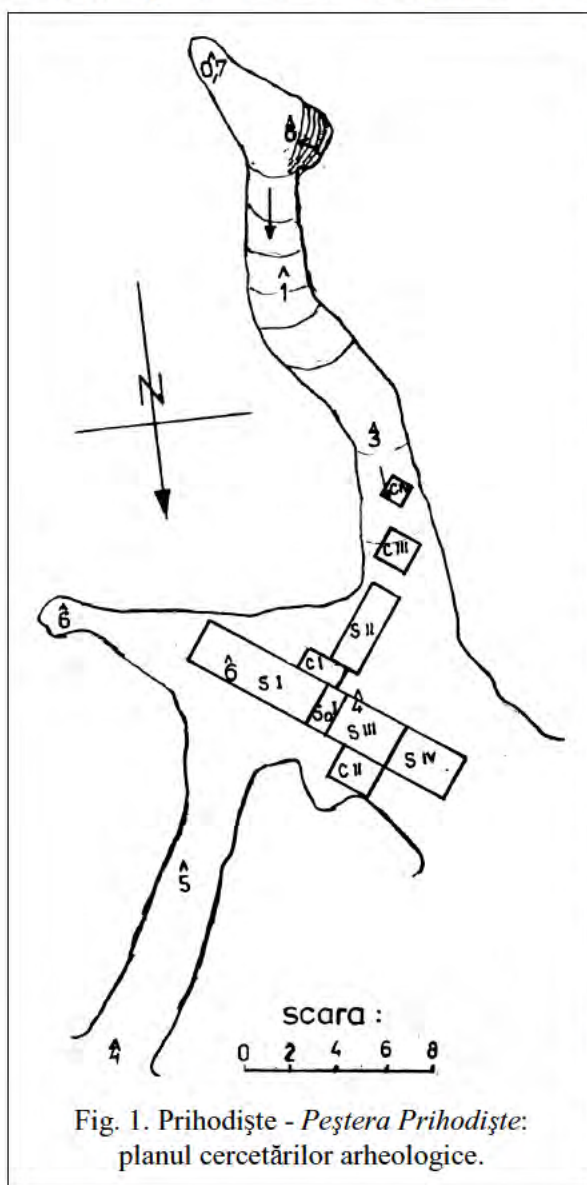


Fig. 1. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*:
planul cercetărilor arheologice.

³ Ordin nr. 2314 din 8 iulie 2004 privind aprobarea Listei monumentelor istorice, actualizată, și a Listei monumentelor istorice dispărute, în Monitorul Oficial, Partea I, Nr. 670 bis/1.X.2010

⁴ Rîscuta, Pavel 1999, p. 127.

⁵ Secțiunea a avut inițial dimensiunile de 6 x 2 m, dar după săparea primului nivel, din cauza insuficienței fondurilor, s-a decis reducerea acesteia cu 2 m.

⁶ Pescaru et al. 2001, p. 200.

un „pat” de pietre. Totodată, au fost surprinse și urmele unor pari care susțineau probabil suprastructura acestei amenajări. Inventarul arheologic descoperit constă în ceramică și bucăți de gresie care au aparținut unei râșnițe. Potrivit inventarului recuperat complexul aparține eneoliticului, respectiv orizontului torților pastilate⁷.

Locuința a fost dezvelită integral în campania din anul 2003 prin deschiderea unei casete (C II) de 2 x 1,5 m, paralelă cu S III și prelungirea acesteia cu încă 3 m prin suprafața denumită S IV (Fig. 1). Drept urmare, a fost descoperită în întregime vatra de foc a locuinței și podeaua acesteia.

De asemenea, au fost practicate alte două casete în prelungirea secțiunii S II din galeria sudică: C III, de 1,5 x 1,5 m și C IV, de 1 x 1 m (Fig. 1). Acestea nu au condus la descoperirea a noi complexe, ci doar a unor materiale arheologice izolate⁸.

I.4. Elemente de stratigrafie și geomorfologie. Prin sondajul So I și secțiunile S I, S III și S IV s-a realizat o magistrală care a relevat stratigrafia sitului în sala centrală a peșterii, iar secțiunea S II a avut scopul de a verifica stratigrafic prima parte a galeriei vestice (Fig. 1, 2).

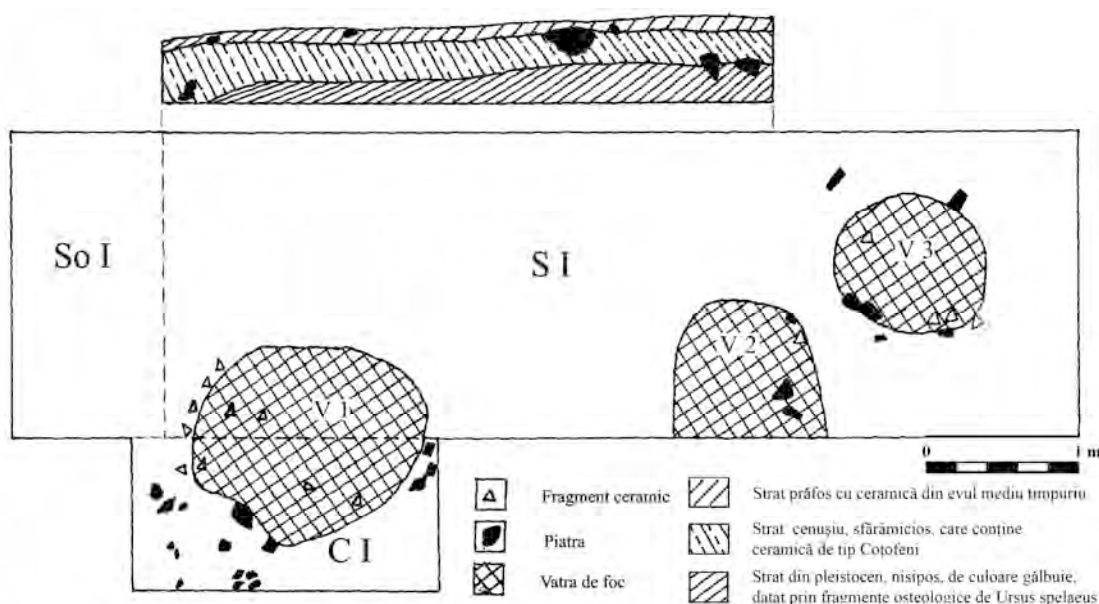


Fig. 2. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: planul și profilul (parțial) al unităților de cercetare realizate în anii 1998 și 2000

Cercetarea a arătat că stratigrafia sitului este relativ unitară pe toată suprafața cercetată, cu mici variații de adâncime, excepție făcând zona complexului eneolitic. Succesiunea stratigrafică pe care am consemnat-o este următoarea:

- 0 – 0,10 m – depunere sub formă de praf și materiale organice care conține, sporadic, fragmente ceramice din evul mediu timpuriu;
- 0,10 – 0,35 m – strat de cultură de culoare cenușie, sfărâmicos, care conține ceramică de tip Coțofeni; la baza acestui strat apar rare fragmente ceramice aparținând unui orizont eneolitic mai vechi (torți pastilate);
- 0,35 – 0,55 m – strat din pleistocen, nisipos, de culoare gălbuie, cu numeroase pietre de calcar, datat prin fragmente osteologice de *Ursus spelaeus*;
- 0,55 – 1,00 m – strat compact, pietros, steril din punct de vedere arheologic.

⁷ Rișcuța et al. 2003, p. 249. În raportul preliminar consideram că această locuință poate fi atribuită bronzului timpuriu, din cauza unor fragmente ceramice aparținând acestei perioade, descoperite în stratul de cultură care suprapunea complexul. După prelucrarea în întregime și analiza materialului arheologic rezultat în urma cercetării a devenit evidentă datarea complexului în perioada eneolitică.

⁸ Rișcuța, Cosac 2004, p. 248-249.

Sondajul efectuat în 1998 a fost adâncit până la 2 m fără a fi atins patul peșterii. Celelalte secțiuni și sondaje nu au depășit adâncimea de un metru. Urmele de locuire umană se consemnează însă pe întreaga suprafață cercetată doar până la adâncimea de 0,35 – 0,40 m. Sub această cotă s-au descoperit doar fragmente osteologice de faună de peșteră.

Grosimea mare a depunerilor și cantonarea straturilor arheologice la partea superioară a acestora, sugerează un anume regim de structurare a sedimentului. Astfel, prin deschiderea sud-estică cu ascendență verticală, acum colmatată, au putut fi antrenate numeroase sedimente, ceea ce ar explica grosimea considerabilă a depunerilor din peșteră. Abia după ce deschiderea a fost umplută cu aluviuni, iar regimul hidric s-a redus drastic, peștera a devenit favorabilă pentru locuirea umană. Perioada corespunde din punct de vedere cronologic, probabil, epocii eneolitice. Reducerea semnificativă a aportului de sedimente, încetarea locuirii umane după perioada preistorică și utilizarea peșterii doar ocazional ca adăpost au condus spre actuala situație stratigrafică care relevă existența straturilor arheologice preistorice la partea superioară a depunerilor din peșteră, imediat sub nivelul actual de călcare.

În ceea ce privește depunerile arheologice, acestea nu sunt foarte consistente. Astfel, stratul superior, aflat sub actualul nivel de călcare, conține doar sporadic fragmente ceramice lucrate la roată și ornamentate într-o manieră care indică datarea în evul mediu timpuriu. Numărul extrem de redus și distribuția lor spațială sugerează doar utilizarea ocazională a peșterii ca adăpost în această perioadă.

Nici locuirea preistorică nu pare să fi fost prea importantă. Deși cantitatea de ceramică recuperată este mai mare, aceasta a fost uniform distribuită pe suprafața cercetată și nu formează nivele arheologice compacte. Totuși, o concentrare mai importantă a vestigiilor arheologice a fost consemnată în zona intrării spre galeria vestică.

Ceramica aparținând culturii Coțofeni a fost descoperită, cu precădere, la partea superioară a stratului arheologic preistoric și lipsește în zona inferioară unde au fost descoperite doar fragmente ceramice specifice orizontului eneolitic mai vechi. Acest strat nu prezintă diferențe de consistență și culoare a sedimentului, iar în cuprinsul său n-au putut fi delimitate nivele de locuire diferite. De altfel, cantitatea redusă de materiale arheologice descoperite sugerează o locuire de scurtă durată a peșterii în această perioadă. Cantitatea cea mai semnificativă de materiale a fost consemnată, cum era și firesc, în preajma complexelor descoperite (amenajare pentru locuit, vetre de foc).

I.5. Complexele arheologice. În cursul cercetărilor au fost descoperite patru vetre de foc și o amenajare de locuire cu podină și vatră de foc. În cele ce urmează vom prezenta doar complexele atribuite orizontului Coțofeni, respectiv vetrele de foc V 1 – V 4, care pot fi încadrate din punct de vedere tipologic în două categorii.

Tipul I este format din vetrele V 2 și V 3 descoperite în secțiunea S I la adâncimea de 0,10 m. Cele două vetre sunt deschise, simple, fără amenajări deosebite. Ele sunt formate dintr-un strat de lut amestecat cu pietre de calcar. Stratul de arsură, de culoare galben-cărămiziu, nu depășește o grosime de 5 cm. Cele două vetre se află pe același nivel stratigrafic, iar distanța dintre ele este de 0,40 m. Vatra V 2 este de formă ovală cu dimensiunile de 0,90 x 1 m, dar întrucât a fost dezvelită doar parțial considerăm că lungimea sa este mai mare. Vatra V 3, relevată în întregime, este aproape circulară și are dimensiunile de 1 x 0,90 m. Pe suprafața ambelor complexe și în jurul lor au fost descoperite fragmente ceramice aparținând culturii Coțofeni (Fig. 2).

Tipul II este constituit din vetrele V 1 și V 4. Acestea sunt instalații mai elaborate și par să ilustreze o locuire mai durabilă a peșterii. Ele sunt bine adâncite în sol și au o formă concavă. Diametrul lor depășește 1 m, iar grosimea se situează între 10 și 20 cm. Miezul acestor amenajări este constituit din cenușă, peste care s-a netezit un strat de lut. Modul de construcție al vetrelor facilitează înmagazinarea căldurii, oferind o radiație termică pentru mai mult timp⁹. Același scop de amplificare a căldurii pare să sugereze și amplasarea lor lângă pereții peșterii.

⁹ Vetre asemănătoare au fost descoperite și în alte situri Coțofeni, cf. Roman 1976, p. 16.

Vatra V 1 dispusă la intrarea spre galeria vestică a fost sesizată încă în cuprinsul sondajului So I și dezvelită parțial în colțul nord-vestic al secțiunii S I. Pentru dezvelirea sa în întregime a fost deschisă caseta C I, relevându-se astfel dimensiunile și modul de construcție al acesteia. Vatra, de formă ușor alungită, are diametrul de 1,55 x 1,30 m. În structura sa, pe margine, erau cuprinse pietre de calcar și fragmente ceramice. După secționare s-a putut observa modul de construcție: sub un strat de 3-4 cm de lut ars se afla un miez de circa 10 cm de cenușă fină, iar partea inferioară consta într-un strat de 1-2 cm de pământ ars. Pe suprafața, în structura sa și în preajma complexului a fost descoperită cea mai mare cantitate de ceramică aparținând culturii Coțofeni (Fig. 2).

Vatra V 4 a fost dispusă la 2 m de vatra V 1, lângă peretele galeriei sudice (Pl. XIV/2). Vatra a fost dezvelită doar parțial, în cuprinsul secțiunii S II. Dimensiunile sale sunt de 1,60 x 0,60 m, iar grosimea de 12 cm. Structura și modul de construcție sunt identice cu cele ale vetrei V 1.

I.6. Inventarul arheologic. Inventarul recuperat în urma cercetărilor arheologice este divers: ceramică, unelte din piatră, podoabe. Ceramica descoperită este de bună calitate, cu pereți uniformi și subțiri, realizată dintr-o pastă omogenă degresată cu nisip. Culoarele predominante sunt negrul și galbenul, ceramica fiind lustruită, în general, până la dobândirea unui luciu metalic.

Cantitatea redusă de ceramică descoperită, dar mai ales starea sa de fragmentare, nu permite realizarea unei tipologii a formelor ceramice¹⁰. Cu toate acestea, prin analiza materialului ceramic pot fi recunoscute recipiente de mici dimensiuni (străchini, căni, cești, cupe, pahare etc.), cu corpul rotunjit, calotiforme sau unele chiar globulare și marginea evazată în formă de pâlnie (Trichterrand) (Pl. I/4-5; II/2, 3, 6-8; III/3-10; IV/ 1-8; VI/2-3; 5-11; 13-14, 18; VIII/13; IX/2, 6; X/5), dar există și fragmente care provin de la vase de mai mari dimensiuni, cu diametre de peste 20 cm și pereți mai groși (castroane, vase sac, amfore etc.) (Pl. I/1-3; IV/9-10; V/4-6; VI/1, 12, 15-16, 19; VII/1-4, 6-8; VIII/8, 17-20; IX/1, 9-11; X/1, 7). În unele cazuri, marginea vaselor este individualizată sub forma unei manșete, fără ca aceasta să fie foarte bine demarcată de perete printr-un prag (Pl. VI/12, 16-17, 19). Toartele sunt de tipul în bandă lată sau panglică, cu nervuri pe margine în câteva cazuri, uneori supraînălțate moderat (Pl. I/4; V/3; VII/5; X/9). Atrage atenția un fragment de toartă în bandă lată pe care sunt aplicați la partea superioară doi butoni crestați pe margine¹¹(Pl. VII/8).

Ornamentarea constă în incizii, impresiuni sau aplicații plastice. Majoritatea ornamentelor sunt realizate prin incizie și impresiune, cu precizarea că decorul realizat prin împunsături succesive (Furchenstich) este relativ redus numeric (Pl. I/4; II/2-3; V/12, 14; VIII/12; IX/4, 6-7; X/5-6, 12, 14). Dintre elementele decorative se remarcă benzile de linii hașurate simplu sau în rețea, dispuse atât pe partea interioară cât și în exteriorul marginii vaselor, pe corpul acestora sau pe toarte (Pl. I/1, 3-4; II/2-3; III/4-5, 7-8, 10; IV/1-10; V/3-5; VIII/9, 15-16; IX/8; X/3, 11, 13), inciziile sub forma „scheletului de pește” (Pl. I/2; II/6; III/10; VIII/1-7, 10; IX/12-15), șirurile de romburi hașurate în interior simplu sau în rețea (Pl. I/1; III/3-10; IV/5-6; V/6), motivele dispuse „în șah” (Pl. I/1; V/6; VI/10XI/2; XVII/2). Mai puțin utilizate sunt motivele realizate din triunghiuri simple sau îngropate (Pl. I/1; VI/2, 9; VIII/14, 20), în forma „ramurilor de brad” (Pl. VI/16; VIII/8, 17-19) sau în „căpriori” (Pl. I/4; VIII/13, 20). Dintre ornamentele în relief enumerăm brăurile crestate (Pl. IX/1), proeminențele alveolate (Pl. VII/7), butonii (Pl. VII/8; X/10) și aplicațiile sub forma „boabelor de linte” (Pl. I/5; III/1-2; V/4; VII/1-5; VIII/13).

¹⁰ La definirea formelor ceramice am utilizat tipologia realizată de către Petre I. Roman, cf. Roman 1976, p. 19 și urm., fără a încerca includerea ceramicii în categoriile definite, din cauza stării de fragmentare a materialului care nu permite întregirea nici măcar grafică a vaselor decât în câteva cazuri.

¹¹ Acest mod de ornamentare este considerat o influență din aria culturii Baden, ceea ce ar plasa fragmentul ceramic la un orizont cronologic mai timpuriu, dar în zona sud – vest transilvăneană crește sau butonii de acest tip apar, mai ales, în etapa finală a culturii Coțofeni. În acest sens vezi descoperirile lui Ioan T. Lipovan din așezările Coțofeni finale de pe Valea Ampoiului (jud. Alba), cf. Lipovan 1982, p. 9 și urm., pl. I/17; II/23; V/18-21.

În cursul săpăturilor au fost descoperite în nivelul Coțofeni și două podoabe din os. Este vorba despre un canin de carnișier perforat pentru a fi purtat ca pandantiv, precum și o mărgea din os¹² (Pl. V/1-2).

II. Considerații privind etapa finală a culturii Coțofeni

II.1. Descoperiri aparținând orizontului Coțofeni târziu din Banat, Crișana și Transilvania. Încă în momentul publicării rapoartelor preliminare privind cercetările din *Peștera Prihodiște*, remarcam similitudinile între materialul descoperit de noi și ceramica provenită dintr-o serie de situri bănățene, crișene și transilvănene¹³. Ceramica descoperită în urma săpăturilor de la Prihodiște poate fi plasată, prin caracteristicile sale, la un nivel Coțofeni III. Această componentă materială este specifică unui mare număr de locuri aparținând culturii Coțofeni, documentate în zona de sud-vest a Transilvaniei¹⁴. O analiză atentă permite însă o serie de nuanțări între descoperirile tipice fazei Coțofeni III și cele relevate prin cercetările de la Prihodiște. Existența unor descoperiri asemănătoare celor de la Prihodiște ne permite să schițăm un orizont cultural comun, corespunzător fazei finale a culturii Coțofeni și unor grupe culturale din Balcani.

În monografia sa dedicată culturii Coțofeni, pe baza coloanei stratigrafice de la Herculane – *Peștera Hoților*, Petre I. Roman considera că faza a III-a cuprinde trei subfaze. Ultimei dintre acestea – Coțofeni IIIc – îi erau atribuite o serie de descoperiri din Transilvania și Banat (Țebea, Șincai, Răchita, Boarta, Clit, Herculane – niv. i-l)¹⁵. Nu vom insista asupra conținutului acestei subfaze, remarcând doar faptul că alături de forme ceramice și ornamente tipice pentru cultura Coțofeni, acest stadiu de evoluție se caracterizează prin utilizarea unor elemente de decor specifice culturilor Kostolac și Vučedol, precum și o manieră de ornamentare „barocă”, de influență vučedoliană¹⁶. Unul dintre elementele care au stat la baza încadrării acestor situri într-o etapă târzie de dezvoltare a fost și apariția unor materiale ceramice cu forme și ornamente specifice bronzului timpuriu. Cercetările ulterioare au dovedit că aceste materiale aparțin unor niveluri stratigrafice distincte aparținând bronzului timpuriu, cantonate în același spațiu, așa cum este cazul la Țebea¹⁷ sau Șincai¹⁸.

O analiză comparativă a ceramicii permite o serie de nuanțări între componenta materială a descoperirilor de la Șincai, Răchita ori Boarta și ceramica de la Clit – *Gurețul Negrilor* (com. Hășmaș, jud. Arad)¹⁹, Herculane – *Peștera Hoților* (niv. i-j) (jud. Caraș – Severin)²⁰ sau Țebea – *Ruști* (com. Baia de Criș, jud. Hunedoara). Adăugăm descoperirile din *Peștera Oilor* de pe valea Cernei²¹, Dubova – *Cuina Turcului* (com. Plevișevița, jud. Caraș - Severin)²², Românești – *Peștera cu apă* (com. Curtea, jud. Timiș)²³, din peșterile *Măgura* și

¹² Pandantive din dinți perforați sunt cunoscute de la Herculane – *Peștera Hoților*, cf. Roman 1976, p. 18, pl. 52/22, 37-39.

¹³ Rișcuța, Pavel 1999, p. 127; Pescaru et al. 2001, p. 200; Rișcuța et al. 2003, p. 249; Rișcuța, Cosac 2004, p. 248-249.

¹⁴ Vezi și Roman 1976, pl. 2.

¹⁵ Roman 1976, p. 46 și urm., fig. 8.

¹⁶ Roman 1976, p. 43-47, 54-55.

¹⁷ Amintim, în acest sens, situația de la Țebea – *Ruști*, unde sondajele lui Nicolae Harțuche din anii 1953 – 1954 au relevat existența unei locuri aparținând etapei finale a culturii Coțofeni și grupului cultural Șoimuș, datat la începutul epocii bronzului. Caracterul accidentat al terenului și rata mare de eroziune au făcut ca materialele din cele două epoci să apară în amestec, nediferențiate stratigrafic. Drept urmare, ele au fost atribuite, în totalitate, culturii Coțofeni, cf. Harțuche 1969, p. 449; vezi și Andrițoiu 1992, p. 19. Reluarea săpăturilor la Țebea de către cercetătorul Ioan Andrițoiu, în anul 1981, a dovedit că situl cuprinde stratigrafic două niveluri de locuire, fără cezură, aparținând culturii Coțofeni (faza a III-a) și grupului Șoimuș, cf. Andrițoiu 1989, p. 39 și urm.; 1992, p. 14 și urm.; 1995, p. 234.

¹⁸ De la Șincai au fost publicate morminte atribuite culturii Schneckenberg, cf. Lazăr 1999, p. 235; vezi și Ciugudean 2003, p. 99.

¹⁹ Dumitrașcu 1972, p. 55, pl. IX/1-11.

²⁰ Roman 1976, pl. 113/1-7.

²¹ Petrescu 2000, p. 60 și urm., pl. XCIII, XCIV.

²² Roman 1976, pl. 113/8-14; Petrescu 2000, p. 60 și urm., pl. C.

²³ Roman 1976, pl. 105/12; 107/3-4; 108/1-2, 7, 10-12; Moga, Sîrbu 2002-2003, p. 45 și urm., pl. VII/6, X/4-5.

Fața Pietrei de pe valea Sighiștelului de la Cămpanii de Sus (com. Cămpani, jud. Bihor)²⁴, precum și descoperirile de la Giurtelecu Șimleului – *Coasta lui Damian* (com. Măieriste, jud. Sălaj)²⁵. Câteva piese descoperite în cursul cercetărilor mai vechi sau mai recente de la Deva – *Dealul Cetății* și Bretea Mureșană – *Măgura Sârbilor* (com. Ilia, jud. Hunedoara), sugerează că și în aceste situri ar fi putut exista un nivel de locuire de acest tip. Alte câteva materiale asemănătoare provin din descoperiri întâmplătoare sau din săpături vechi, cu situații stratigrafice incerte. Astfel, în sud-vestul Transilvaniei, locuiri de acest tip ar putea să fi existat la Nandru – *Peștera Spurcată* (com. Peștișu Mic, jud. Hunedoara)²⁶, Bănița – *Peștera Bolii* (com. Bănița, jud. Hunedoara)²⁷ și Petroșani²⁸ (Fig. 3).

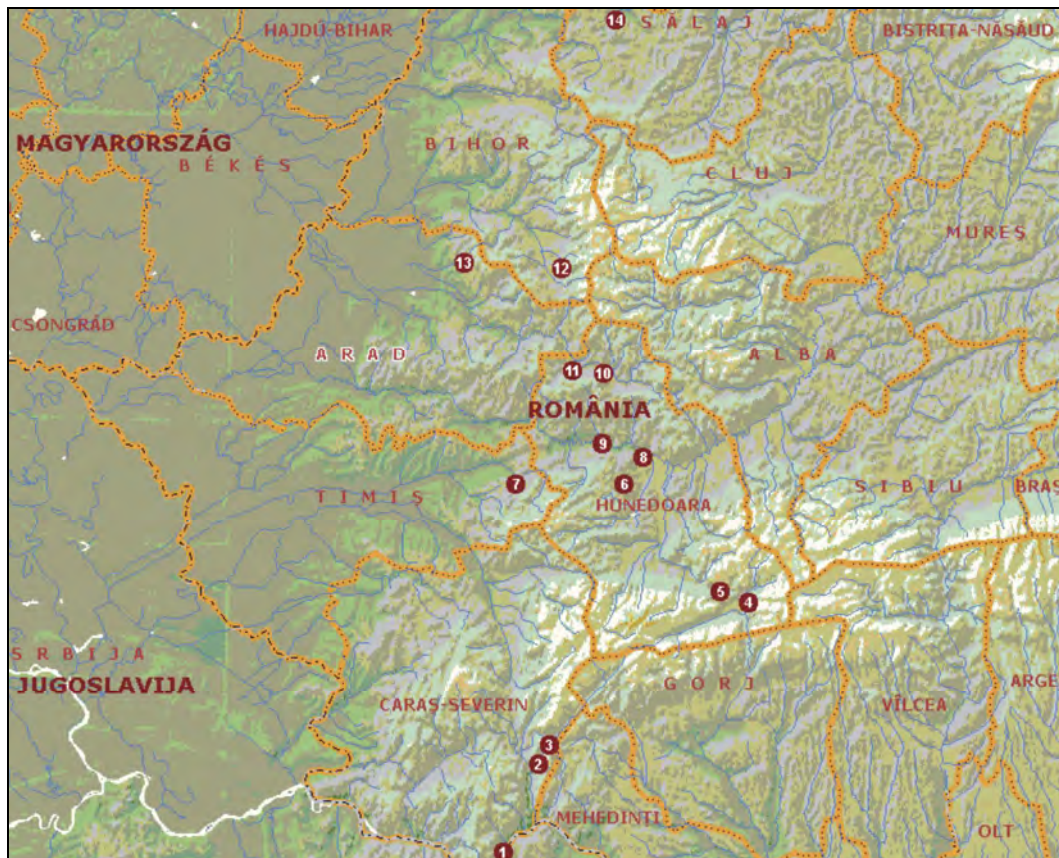


Fig. 3. Descoperiri aparținând orizontului Coțofeni târziu: 1. Dubova - *Cuina Turcului*; 2. Băile Herculane - *Peștera Hoților*; 3. *Peștera Oilor*; 4. Petroșani; 5. Bănița - *Peștera Bolii*; 6. Nandru - *Peștera Spurcată*; 7. Românești - *Peștera cu apă*; 8. Deva - *Dealul Cetății*; 9. Bretea Mureșană - *Măgura Sârbilor*; 10. Tebea - *Ruști*; 11. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*; 12. Cămpanii de Sus - *Peșterile Măgura și Fața Pietrei*; 13. Clit - *Gurețul Negrilor*; 14. Giurtelecu Șimleului – *Coasta lui Damian*. (hartă prelucrată după Microsoft Encarta Interactive World Atlas 2001)

În urma cercetărilor efectuate la cetatea dacică de la Clit – *Gurețul Negrilor*, au fost descoperite și câteva fragmente ceramice aparținând culturii Coțofeni²⁹. Dintre acestea se remarcă cele ornamentate cu șiruri de romburi hașurate în rețea, benzi de linii bine delimitate, hașurate în rețea și intercalate cu un șir de mici romburi incizate, șiruri de pastile gen „boabe de

²⁴ Roman 1976, pl. 43/8-9, 14-15, 17; 46/2.

²⁵ Bejinariu 2005, p. 51 și urm.

²⁶ Roman 1976, pl. 81/4, 11, 18.

²⁷ Roman 2008, p. 106 și urm., fig. CXVI/14-15, 17, 19.

²⁸ Roman 1976, pl. 43/6.

²⁹ Dumitrașcu 1972, p. 55, pl. IX/1-11; în *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior: județul Arad*, punctul apare sub toponimul „Gruiețul Negrilor”, cf. RepArad, p. 59.

lînte”³⁰. Cel puțin o parte dintre ornamente au fost umplute cu o pastă albă³¹, într-o manieră identică celor descoperite la Prihodiște.

La același orizont putem plasa și nivelurile i-j de la Herculane – *Peștera Hoșilor*, care au furnizat fragmente ceramice aparținând unor străchini și castroane cu forme rotunjite și margine uneori înaltă, ușor arcuită, decorate cu ornamente în forma „scheletului de pește”, cu șiruri de romburi hașurate în rețea sau punctate. Remarcăm decorul dispus „în șah”, apariția exciziei ca tehnică decorativă, incrustația cu pastă albă, precum și prezența toartelor tubulare³².

Aceeași componentă materială este ilustrată și de ceramica descoperită în adăpostul de la Dubova – *Cuina Turcului*³³. Amintim din nou formele semisferice sau tronconice, recipientele rotunjite până la aplatizare, cu margine înaltă și ușor evazată, precum și torțile tubulare. Tehnicile de decorare principale sunt impresiunea, incizia și excizia, la care se adaugă incrustația cu pastă albă. Ornamentele sunt dispuse în formă de „căpriori”, „schelet de pește”, „în șah”, în zig-zag, benzi de linii sau șiruri. Motivele principale constau în șiruri de impresiuni, benzi de linii și figuri geometrice (cercuri simple sau concentrice, triunghiuri, pătrate, dreptunghiuri sau romburi), hașurate simplu sau în rețea, aplicații gen „boabe de lînte” formând șiruri drepte sau unghiulare.

Fragmente ceramice decorate cu benzi de linii hașurate în rețea, figuri geometrice realizate din impresiuni, incizii dispuse „în căpriori” sau „în șah” au fost descoperite și în *Peștera Oilor* de pe valea Cernei³⁴.

Unele dintre cele mai sugestive descoperiri de acest tip provin din *Peștera cu apă* de la Românești³⁵. Deși situația stratigrafică de la Românești este incertă, prin cantitatea mare de material arheologic recuperat precum și prin conținutul descoperirilor, situl reprezintă un punct de referință pentru ilustrarea acestui palier cultural marcat de puternice influențe de tip Kostolac și Vučedol.

Formele ceramice cele mai răspândite sunt: străchinile și castroanele semisferice sau tronconice, cu fund plat, marginea rotunjită sau teșită oblic spre interior; castroanele adânci, cu umăr rotunjit și gât scurt ușor arcuit; paharele și cupele cu gură trompetiformă; cănile de mărime mijlocie, cu corp bombat și fund rotunjit, gât cilindric sau ușor arcuit, marginea dreaptă sau dispusă oblic; amforele cu gât înalt și arcuit; vasele de uz comun. Remarcăm tendința de rotunjire până la aplatizare a unor recipiente. Majoritatea toartelor sunt supraînălțate moderat.

Decorul este dispus în zonele cele mai vizibile, pe corpul vaselor, pe partea exterioară și interioră a marginii, pe toarte. Din punct de vedere cantitativ este evidentă reducerea ornamentelor realizate în tehnica împunsăturilor succesive în favoarea celor realizate prin incizie și impresiune. Deși putem consemna încă existența decorului triunghiular realizat din împunsături, ponderea cea mai însemnată o au șirurile de impresiuni și creștături dispuse orizontal, oblic sau în zig-zag, precum și inciziile simple sau dispuse în rețea. Destul de răspândit este decorul dispus „în șah”. Își fac apariția și elementele de decor geometrice sub formă de cercuri, romburi sau dreptunghiuri. Nu lipsesc nici aplicațiile plastice sub formă de „boabe de lînte”, proeminente simple sau alveolate, brăuri alveolate sau butoni.

Un material arheologic deosebit de interesant a fost descoperit în două peșteri (*Peștera Măgura* și *Peștera Fața Pietrei*) de pe valea Sighiștelului de la Cămpanii de Sus³⁶. Printre formele ceramice este semnalată o străchină cu partea inferioară semisferică, iar cea superioară arcuită. Pot fi distinse și forme largi, cu tendințe de rotunjire exagerate. Remarcabile sunt însă elementele decorative, care se detașează net de ornamentația utilizată de obicei de către

³⁰ Dumitrașcu 1972, p. 55, pl. IX/6, 9-11.

³¹ Dumitrașcu 1972, p. 55, pl. IX/10-11.

³² Roman 1976, pl. 112/1-11; 113/1-7.

³³ Roman 1976, Pl. 113/8-14; Petrescu 2000, p. 60 și urm., Pl. C.

³⁴ Petrescu 2000, p. 60 și urm., Pl. XCIII, XCIV.

³⁵ Roman 1976, Pl. 105/12; 107/3-4; 108/1-2, 7, 10-12; Moga, Sîrbu 2002-2003, p. 45 și urm., pl. VII/6, X/4-5.

³⁶ Roman 1976, Pl. 43/8-9, 14-15, 17; 46/2.

purtătorii culturii Coțofeni. Deși tehnica împunsăturilor succesive este încă atestată, majoritatea ornamentelor sunt realizate prin incizie și impresiune. Decorul constă în benzi de linii și chenare hașurate în rețea, figuri geometrice (cercuri concentrice, pătrate și dreptunghiuri) hașurate în rețea, motive incizate dispuse în forma „scheletului de pește” sau în „căpriori”. Cea mai mare parte a ornamentelor sunt aranjate în forma „tablei de șah”. Amintim și utilizarea barbotinei pe partea inferioară a vaselor.

Din nord – estul Crișanei, în urma cercetărilor realizate de arheologii sălăjeni în situl de la Giurtelecu Șimleului – *Coasta lui Damian* a rezultat un lot de materiale extrem de interesant, mai ales prin faptul că provine și din complexe arheologice, ceea ce arată conținutul real al acestei etape cultural – cronologice. Inventarul arheologic descoperit constă în ceramică și unelte din piatră, lut și os³⁷. Ceramica de bună calitate este predominantă, pasta fiind omogenă și bine arsă, iar suprafața vaselor tratată cu angobă și lustru. Printre formele ceramice atestate se numără străchini și castroane, cești și căni, dar și recipiente mai mari precum amfore. În cadrul repertoriului ceramic se remarcă străchinile calotiforme cu marginea puternic evazată (Trichterrand), cana cu corp sferic și buza dispusă oblic, ceșcuțele (mai apropiate ca formă de căuce) cu fund rotunjit și toarta ușor supraînălțată, dar și vasul de tip borcan, lipsit de decor. Majoritatea motivelor decorative au fost realizate prin incizie și impresiune, cu precizarea că decorul prin utilizarea împunsăturilor succesive (Furchenstich) este redus numeric. Ornamentele în relief precum proeminențe, creste sau aplicații gen „boabe de linte” sunt bine reprezentate, iar tehnica încrustației cu pastă albă este larg utilizată. Dintre motivele decorative utilizate amintim liniile incizate dispuse sub formă de triunghiuri „îngropate”, sub forma „ramurilor de brad”, a „scheletului de pește” sau în „căpriori”. De remarcat prin numărul lor sunt însă benzile de linii hașurate în „rețea” sau sub formă de „gard” ori „scăriță” (două - trei linii lungi suprapuse de incizii perpendiculare scurte), acestea din urmă dispuse vertical, oblic, uneori în „tablă de șah”. Cu toate că lipsește ornamentul specific în formă de romburi hașurate, formele și decorul ceramicii, ca și tendințele ilustrate de acestea sunt caracteristice pentru orizontul cultural – cronologic aflat în discuție.

Alte câteva descoperiri asemănătoare provin din descoperiri întâmplătoare sau din cercetări vechi ori mai noi, cu situații stratigrafice incerte.

Astfel, din nivelul II al sitului de la Bretea Mureșană – *Măgura Sârbilor* aparținând fazei Coțofeni III sunt cunoscute și fragmente ceramice decorate sub margine cu frize formate din incizii hașurate în rețea, având bune analogii la Prihodiște (Pl. XI/1-2). Există și fragmente care trădează influențe de tip Kostolac, dar și vase lipsite de decor³⁸.

Unele piese descoperite de regretatul cercetător I. Andrițoiu în așezarea de la Țebea – *Ruști*, indică tot un orizont Coțofeni târziu. Ceramica este de factură semifină, de culoare cenușiu-roșiatic, extrem de friabilă datorită arderii proaste. Remarcăm un fragment de strachină decorată pe umăr cu triunghiuri hașurate neglijent, iar la baza gâtului cu un șir de pastile gen „boabe de linte”³⁹ (Pl. XIII/1).

Cămile, ceștile, paharele, cupele, dar și un vas de atârnat, decorate cu incizii dispuse în forma „scheletului de pește” sunt documentate și la Deva – *Dealul Cetății*⁴⁰ (Pl. XII/1-4).

Câteva fragmente care ar putea aparține aceluiași palier cultural-cronologic cunoaștem și de la Nandru – *Peștera Spurcată*. Este vorba despre recipiente decorate pe interiorul și exteriorul marginii, pe corp sau pe gât cu impresiuni, benzi de linii hașurate „în rețea”, „boabe

³⁷ Bejinariu 2005, p. 51 și urm., pl. I – XIV.

³⁸ Rotea 1981, pl. IX/4 ; 1993, pl. IV/6.

³⁹ În colecția arheologică a Muzeului Brăilei, care adăpostește materialele provenite din sondajele efectuate la Țebea în anii '50 de N. Harțuche se află, alături de cele publicate deja de către autorul cercetărilor (vezi Harțuche 1969), mai multe piese inedite care ilustrează acest orizont cultural – cronologic. Materialul ceramic a putut fi consultat prin bunăvoința domnului dr. Valeriu Sârbu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁴⁰ Rîșcuța 1999-2000, p. 206 și urm., pl. I/7; II/3, 5, 8, 14; III/2, 5

de linte” dispuse în șiruri sau incizii în forma „scheletului de pește”. Materialele provin însă din cercetări vechi, fără o situație stratigrafică concludentă⁴¹.

Un fragment de amforă descoperit întâmplător la Petroșani este decorat cu spirale și incizii „în rețea”⁴². O astfel de locuire este documentată tot printr-o descoperire întâmplătoare, în aceeași zonă, la Bănița – *Peștera Bolii*, de unde au fost recuperate fragmente ceramice decorate cu benzi de linii hașurate „în rețea”⁴³.

II.2. Caracteristicile culturii materiale. În ceea ce privește cultura materială a acestui orizont, constatăm că cea mai mare parte a caracterelor definitorii pentru etapa a III-a a culturii Coțofeni sunt încă evidente. La o analiză atentă a materialelor ceramice se poate însă remarca faptul că din punct de vedere cantitativ și calitativ aceste elemente specifice pierd teren în fața unor forme ceramice și ornamente noi sau care în perioada anterioară nu avuseseră această pondere.

Astfel, în legătură cu formele ceramice, cea mai importantă modificare pare a fi reducerea substanțială a numărului micilor cești și căni cu fund plat sau rotunjit, deschidere largă, marginea dreaptă sau oblică și toartă supraînălțată, tipuri ceramice atât de caracteristice fazei a III-a a culturii în spațiul bănățean și transilvănean. Locul lor a fost preluat de pahare și cupe cu marginea înaltă, dreaptă sau evazată, fără toarte.

O pondere mai importantă au păstrat cămile de dimensiuni mijlocii, cu fund rotunjit, gât cilindric, marginea ușor oblică și toartă supraînălțată moderat. Acestea sunt însă joase, puternic bombate, cu tendință de aplatizare, amintind de formele similare din cadrul culturii Vučedol. Din categoria castroanelor notăm apariția recipientelor adânci, cu umăr rotunjit și gât drept, formă apropiată de exemplarele din aria Kostolac.

În privința toartelor, pe lângă reducerea lor numerică, remarcăm și modificări de formă prin renunțarea la tendințele de supraînălțare. Acestea devin toarte în bandă supraînălțate moderat. O altă categorie sunt toartele tubulare, având uneori margini marcate sub formă de nervuri.

Cele mai substanțiale modificări se referă însă la elementele de decor și maniera de ornamentare. Este evident faptul că decorul realizat în tehnica împunsăturilor succesive a pierdut teren în favoarea inciziei și impresiunii. Deși nu dispăre în întregime, cantitativ el nu mai deține rolul predominant, cel mai des utilizate fiind inciziile. Câteva fragmente ceramice au păstrat urme ale incrustației cu o pastă de culoare albă, dar credem că acest procedeu era mult mai răspândit.

Pentru decorare sunt preferate părțile cele mai expuse vederii precum marginea exterioară sau interioară a vaselor, corpul sau toartele. Decorul ocupă încă o mare suprafață a recipientelor, dar apare și tendința de reducere a câmpului decorativ care merge în unele cazuri până la lipsa totală a ornamentației.

Tendențele de schimbare sunt vizibile și în privința motivelor utilizate. În locul triunghiului, atât de comun în perioada anterioară, sunt preferate acum patruleterele sub formă de romburi, pătrate și dreptunghiuri, hașurate simplu sau în rețea. Cea mai mare frecvență o au benzile de linii realizate prin hașuri în rețea și incizii, dar și decorul în forma „scheletului de pește” ocupă încă un loc important. Mai puțin utilizate sunt temele decorative sub forma „ramurilor de brad” sau în „căpriori”. Își face apariția și motivul ornamental realizat din hașuri sub formă de „gard”. „Boabele de linte” dispuse în șiruri depășesc rolul auxiliar, tinzând să devină ornament principal. Aplicațiile plastice sub forma brâielor sau a butonilor se regăsesc și ele în repertoriul ornamental. Decorul în „tablă de șah”, nu foarte extins, reprezintă rezultatul influenței culturii Kostolac.

II.3. Elemente de habitat. Locuirile de tip Coțofeni târziu cu puternice influențe vučedoliene în ceea ce privește formele ceramicii și ornamentația nu par să fie produsul unei evoluții firești, locale, ci mai degrabă rezultatul unei dislocări de populație. Argumente în acest sens ar fi numărul redus al descoperirilor și apariția lor în zone izolate, în general în peșteri, ceea ce indică faptul că acest tip de manifestare nu dispune de o arie de răspândire proprie și stabilă.

⁴¹ Roman 1976, pl. 81/4, 11, 18.

⁴² Roman 1976, pl. 43/6; nu excludem posibilitatea ca piesa să provină de la Bănița – *Peștera Bolii*.

⁴³ Roman 2008, p. 106 și urm., fig. CXVI/14-15, 17, 19.

Așezările acestei etape se caracterizează prin niveluri de locuire subțiri, adesea nediferențiate, datorită perioadei scurte de locuire, de nivelele anterioare aparținând așezării clasice de tip Coțofeni III, fără complexe constructive notabile. Trăsătura cea mai semnificativă a descoperirilor de acest tip este însă faptul că apar aproape exclusiv în cadrul unor locuiri în peșteri, aflate în zone retrase și izolate cum este cazul la Cămpanii de Sus, Românești, Nandru, Prihodiște sau pe înălțimi bine apărate natural precum la Țebea, Bretea Mureșană sau Clit. Aceste caracteristici denotă un mod de viață specific unei perioade de instabilitate etnică accentuată. Distribuția spațială a descoperirilor arată că acestea se află în interiorul unui culoar care suprapune zona muntoasă, începând din sudul Banatului românesc și până în nordul Crișanei. Considerăm că la finalul evoluției aria de manifestare a civilizației Coțofeni s-a restrâns extrem de mult, ultimele comunități de acest tip găsindu-și adăpost în spațiul muntos care corespunde cu zona de nord-est a Banatului, sud-vestul Transilvaniei și estul Crișanei.

II.4. Scurte considerații de ordin istoric. Mecanismele unui asemenea proces de dislocare etnică precum cel pe care l-am enunțat sunt greu de reconstituit, însă elementele constitutive nu lipsesc cu desăvârșire. Pornind de la teoria generală a M. Gimbutas privind indo-europenizarea, susținută și de unele descoperiri arheologice, considerăm că dislocarea comunităților vučedoliene spre nord a avut drept cauză un puternic impuls generat de un val de pătrundere a unor populații stepice pe linia Dunării⁴⁴. Se pare că șocul a fost extrem de puternic, angrenând și grupuri de populație aparținând culturilor Coțofeni și Vučedol. Unele dintre aceste comunități pătrund tot în vechiul areal de dezvoltare a culturii Coțofeni, dar se refugiază în zone izolate, pe înălțimi sau în peșteri. Ca efect, consemnăm apariția unor locuiri Coțofeni târzii cu puternice influențe de tip Vučedol în nord-estul Banatului, sud-vestul Transilvaniei și Crișana.

Comunitățile în cauză par a fi însoțite și de elemente de ritual funerar specifice, precum înmormântarea în tumuli cu manta din piatră. Apariția mormintelor tumulare în zona sud-vest-transilvăneană este un fenomen complet străin mediului Coțofeni clasic, neatestat în etapele anterioare de evoluție și nici asociat cu numeroasele așezări Coțofeni din faza a III-a. Originea lor a fost căutată, pe bună dreptate, în mediul vučedolian târziu extins pe o arie care pornește din Banatul românesc și ține până pe litoralul adriatic⁴⁵. Vehicularea acestor bunuri materiale și spirituale în zona vest și sud-vest transilvăneană nu poate fi pusă decât pe seama unui aport de populație din regiunea dunăreană a Banatului, caracterizată printr-o mixtură etno-culturală generată de influențe și interferențe reciproce între culturile Coțofeni, Kostolac și Vučedol.

III. Elemente de tip Coțofeni târziu în Bronzul timpuriu românesc. O serie de situri din zona vest-central transilvăneană conțin pe lângă acest fond de sorginte Coțofeni-Kostolac-Vučedol și elemente tipice pentru bronzul timpuriu, care lipsesc dintre materialele de la Prihodiște sau Românești. Este vorba despre situri din județul Alba precum Zlatna – *Colțul lui Blaj*, Livezile – *Baia*⁴⁶, Livezile – *Dealul Sârbului*⁴⁷, Cheile Mănăstirii⁴⁸. La o analiză a ceramicii poate fi remarcată fără greutate existența caracteristicilor enunțate pentru orizontul Coțofeni târziu. Ne referim la formele ceramice globulare cu gât cilindric, ornamentarea exterioară și interioară a buzei vaselor sau dispunerea decorului sub formă de frize. De asemenea, ornamentele precum incizii sub forma „scheletului de pește”, benzile de linii sau romburile hașurate în interior sunt apariții frecvente⁴⁹. Preponderența, în cadrul acestor descoperiri a formelor și a decorului caracteristice bronzului timpuriu au condus la definirea unei sinteze numită grupul cultural Livezile⁵⁰.

Fără a nega aprioric existența unei sinteze culturale între elementele de tip Coțofeni târzii și cele aparținând bronzului timpuriu, așa cum este definit grupul cultural Livezile, exprimăm totuși rezerve în ceea ce privește unitatea stratigrafică a materialelor arheologice din

⁴⁴ În acest sens vezi și Rișcuța 2001, p. 153.

⁴⁵ Ciugudean 1996, p. 77, 131; în Banat acest tip de manifestare funerară este ilustrat de mormintele tumulare, fără manta din piatră, de la Moldova Veche – *Humca*, pentru care vezi Roman 1976, p. 32.

⁴⁶ Ciugudean 1997, p. 7 și urm..

⁴⁷ Gligor 2001, p. 85 și urm..

⁴⁸ Ciugudean, Anghel 2000, p. 151 și urm..

⁴⁹ Ciugudean 1997, p. 18 și urm., fig. 15-16.

⁵⁰ Ciugudean 1996, p. 93 și urm..

siturile atribuite acestei manifestări culturale⁵¹. Discutarea problemei originii și evoluției grupului Livezile excede însă spațiul destinat subiectului nostru. Ne limităm la a exprima opinia că descoperirile de tip Livezile, dacă ele ilustrează o manifestare culturală reală, depășesc în timp faza a III-a a culturii Coțofeni. În acest context, nu excludem posibilitatea ca pentru o scurtă perioadă, în spații apropiate să coexiste comunități Coțofeni întârziate de tipul celei de la Prihodiște, alături de comunități ale bronzului timpuriu, care să fie angrenate, într-o etapă ulterioară, într-un proces de mixtură etno-culturală.

Alți purtători ai culturii Coțofeni au putut străbate spații mai vaste așezându-se în teritorii controlate de grupuri etno-culturale diferite. Ca rezultat consemnăm apariția unor fenomene de mixtură ilustrate prin aspecte culturale noi. Astfel s-ar putea explica și apariția unor manifestări culturale care dovedesc o amalgamare a elementelor Coțofeni-Kostolac-Vučedol, cu cele specifice bronzului timpuriu și care apar în așezări deja periferice culturii Coțofeni, așa cum este cea din nordul Olteniei, de la Govora Sat – *Runcuri*. În mod concret, la Govora Sat – *Runcuri* alături de ceramica majoritară de tip Glina, au fost sesizate influențe Kostolac și Vučedol precum: benzi de linii și romburi hașurate în rețea, impresiuni alterne, decorul dispus „în șah”⁵² etc. Mult în afara ariei Coțofeni se plasează descoperirile din Moldova, unde un orizont cultural de mixtură pare a fi ilustrat de manifestările de tip Aldești⁵³.

IV. Manifestări târzii ale culturii Coțofeni în zona balcanică. „Spargerea” *status quo*-ului cultural și teritorial existent în etapa finală a culturii Coțofeni a avut urmări diverse, nu doar refugiul unor grupuri de populație spre nord și nord-est, ci, în mod firesc și spre sud, în zona balcanică. Rezultatul este, în opinia noastră, apariția grupului cultural Bubanj-Hum II, considerat a fi o manifestare de tip Coțofeni târzie⁵⁴. Așezările atribuite acestui grup se regăsesc într-o zonă geografică care cuprinde spații din fosta Jugoslavie, Bulgaria și Macedonia. O parte a componentei materiale a acestor situri este asemănătoare, dar numărul descoperirilor este redus, ceea ce indică inexistența unei manifestări culturale bine așezate peste un spațiu vast, ci ilustrează structurarea unor manifestări izolate, enclave situate la o mare distanță unele de altele, dar care au o componentă culturală asemănătoare, respectiv elemente Coțofeni-Kostolac-Vučedol suprapuse fondului local. Ele nu sunt rezultatul evoluțiilor culturale locale, ci al migrării unor grupuri etnice de acest tip dislocate din zona de origine.

Forme ceramice ornamentate asemănător celor din siturile Coțofeni târzii din Banat, Crișana și Transilvania se regăsesc într-o serie de așezări balcanice⁵⁵. Astfel, în nivelul II al sitului de la Radomir – *Vahovo* (Bulgaria), sunt prezente în număr mare paharele și cupele cu marginea înaltă, decorate aproape exclusiv cu benzi de linii hașurate sau incizii în zig-zag, dispuse pe corpul, pe marginea exterioară și/sau interioară⁵⁶.

Componente asemănătoare pot fi recunoscute între materialele descoperite tot în Bulgaria, la Hotovo⁵⁷, unde apar și șirurile de romburi hașurate în interior⁵⁸, realizate într-o manieră absolut identică celor descoperite la Prihodiște. Produse similare provin din așezarea de la Dubene – *Sarovka IIb* (cultura Junacite)⁵⁹. Mai spre vest ele pot fi detectate în situri sârbești precum Ostrikovac (nivelul d)⁶⁰ sau Jelenac⁶¹. Spre sud, în Macedonia, romburile hașurate în interior se regăsesc în faza IIIB de la Dikili Tash⁶², sau la Sitagroi în etapa Va⁶³. Toate aceste descoperiri corespund întru totul caracterelor definitorii enunțate pentru ceramica grupului

⁵¹ Îndoileli privind unitatea materialului arheologic vezi și la Burtănescu 2002, p. 187.

⁵² Roman 1985, p. 279 și urm..

⁵³ Burtănescu 2002, p. 182 și urm.

⁵⁴ M. Garašanin 1997, p. 143.

⁵⁵ Rișcuța 1999-2000, p. 212. Unele considerații în acest sens vezi și la Ciugudean 2000, p. 61.

⁵⁶ Alexandrov 1994, p. 119 și urm., Pl. V-VI.

⁵⁷ Alexandrov, Gotzev 1990, p. 21-32.

⁵⁸ Alexandrov, Gotzev 1990, fig. 11/10; 12/2.

⁵⁹ Nikolova 1996, p. 81 și urm., fig. 4-5; Nikolova 1996a, p. 160 și urm., fig. 10-21.

⁶⁰ Stojić 1996, Tab. VI; XII/12-14.

⁶¹ Galović 1959, Tab. I-II, VII.

⁶² Séfériadès 1983, fig. 64; 2001, p. 109 și urm., fig. 17/5; 43/2

⁶³ Sherratt 1986, fig. 12/2; 13/1-3, 8-9, 11.

cultural Bubanj Hum II. De altfel, toate siturile enumerate de noi, la care se adaugă alte câteva, au fost atribuite acestei manifestări culturale⁶⁴. Orizontul corespunde Bronzului timpuriu IIc din vestul Bulgariei⁶⁵.

V. Concluzii. Deși documentația arheologică de care dispunem este încă relativ săracă și inegală ca valoare, ceramica descoperită în *Peștera Prihodiște* și în alte câteva situri din nord-estul Banatului, sud-vestul Transilvaniei și Crișana are câteva caracteristici care o deosebesc de cea descoperită în cadrul locuirilor tipice ale etapei a III-a a culturii Coțofeni, ilustrând un palier cultural și cronologic diferit. Cu alte cuvinte, aceste caracteristici ale culturii materiale, alături de elementele de habitat specifice definesc, în opinia noastră, ultima etapă evolutivă a culturii Coțofeni, ilustrând conținutul material al subfazei Coțofeni IIIc.

Având în vedere cele expuse, constatăm că spre finalul fazei a III-a a culturii Coțofeni se produce o diminuare semnificativă a elementelor caracteristice ale ceramicii în favoarea unor forme și ornamente tipice pentru culturile Kostolac și Vučedol. Dacă apariția acestor elemente este firească în zona Dunării mijlocii, care constituie o zonă de contact cultural cu influențe și interferențe firești, apariția acestor descoperiri în mai multe situri, plasate mai ales în peșteri, din zona de nord-est a Banatului, sud-vest a Transilvaniei și Crișana, indică nu doar o modă ceramică dezvoltată în mediul Coțofeni, ci chiar pătrunderea unor grupuri de populație din zona Banatului, purtătoare ale acestor elemente de cultură materială. Observația care se impune este aceea că în siturile din sudul Banatului (Herculane – *Peștera Hoșilor*, Dubova – *Cuina Turcului* și *Peștera Oilor*) formele și decorul caracteristice culturilor Kostolac și Vučedol sunt predominante, dar ele apar într-o proporție semnificativă și în celelalte situri. Diferențele pot fi nu doar regionale, ci și cronologice, deoarece credem că în ultimele momente de existență a comunităților transilvănene și crișene, cel puțin locuirile Coțofeni din sudul Banatului și-au încheiat deja evoluția.

Cu toate că influențele citate modifică în mod substanțial aspectul ceramicii Coțofeni din faza a III-a, lipsa elementelor care ar putea fi puse în legătură cu bronzul timpuriu indică faptul că aceste locuri sunt încă legate organic de culturile perioadei anterioare. Existența descoperirilor care ilustrează un palier de tip Coțofeni târziu, dar fără aportul unor elemente specifice bronzului timpuriu arată, în opinia noastră, conținutul real al acestei etape culturale – cronologice. În nord-estul Banatului, sud-vestul Transilvaniei și Crișana, comunitățile în cauză reprezintă ultimele rămășițe ale populației coțofeniene, repliate în fața unor valuri etno-culturale aflate în expansiune. În zona de sud-vest a Transilvaniei, aceste descoperiri precedă grupele culturale ale bronzului timpuriu.

Având în vedere contextul descoperirilor și analogiile citate considerăm că acest orizont cultural se situează la finalul culturilor Coțofeni și Kostolac, fiind contemporan cu etapa mijlocie a culturii Vučedol (B), cu Ezero (AB), Bubanj Hum Iib, respectiv descoperirile corespunzătoare din siturile de la Radomir (nivelul II), Hotovo, Dubene Iib, Ostrikovac (nivelul d), Jelenac, Dikili Tash (IIIB), Sitagroi (Va). De asemenea, orizontul ar fi sincron cu Glina II – III (parțial) – Schneckenberg A.

Abrevieri

AnB, S.N.	– <i>Analele Banatului</i> , Timișoara
Apulum	– <i>Apulum</i> , Alba Iulia
BCH	– <i>Bulletin de Correspondence Hellenique</i> , Paris
BHAB	– <i>Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica</i> , Timișoara
BMA	– <i>Bibliotheca Musei Apulensis</i> , Alba Iulia
BibIThrac	– <i>Bibliotheca Thracologica</i> , București
CCA	– <i>Cronica Cercetărilor Arheologice</i> , București
Sargetia	– <i>Sargetia</i> , Deva

⁶⁴ Garašanin 1997, p. 143 și urm..

⁶⁵ Alexandrov 1995, p. 266.

- | | | |
|---------------|---|---|
| SCIVA | – | <i>Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie</i> , București |
| SympThrac | – | <i>Symposia Thracologica</i> |
| Thraco-Dacica | – | <i>Thraco-Dacica</i> , București |

Lista bibliografică

- | | | |
|-------------------------|---|--|
| Alexandrov 1994 | – | St. Alexandrov, <i>The prehistoric site of Radomir-Vahovo: some problems of the Early Bronze Age in Western Bulgaria</i> , în <i>Relations thraco-illyro-hélénique. Actes du XIVe Symposium National de Thracologie</i> , București, 1994, p. 117-129. |
| Alexandrov 1995 | – | St. Alexandrov, <i>The Early Bronze Age in Western Bulgaria: Periodization and Cultural Definition</i> , în <i>Prehistoric Bulgaria</i> (ed. by D. W. Bailey and I. Panaiotov), <i>Monographs in World Archaeology</i> , 22, p. 253-270. |
| Alexandrov, Gotzev 1990 | – | St. Alexandrov, A. Gotzev, <i>Așezarea preistorică de la Hotovo (Bulgaria de sud-vest)</i> , în <i>Thraco-Dacica</i> , XI, 1-2, 1990, p. 21-32. |
| Andrițoiu 1989 | – | I. Andrițoiu, <i>Contribuții la cunoașterea bronzului timpuriu în sud-vestul Transilvaniei. Grupul cultural Șoimuș</i> , în <i>Thraco-Dacica</i> , X, 1989, p. 39-56. |
| Andrițoiu 1992 | – | I. Andrițoiu, <i>Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului</i> , <i>BiblThrac</i> , II, București, 1992. |
| Andrițoiu 1995 | – | I. Andrițoiu, <i>Grupul cultural Șoimuș</i> , în <i>Comori ale epocii bronzului din România</i> , București, 1995, p. 234-236. |
| Bejinariu 2005 | – | I. Bejinariu, <i>Cercetările arheologice de la Giurtelecu Șimleului – „Coasta lui Damian” (III). Descoperirile culturii Coțofeni</i> , în <i>Sargetia</i> , XXXIII, 2005, p. 51-94. |
| Burtănescu 2002 | – | Fl. Burtănescu, <i>Epoca timpurie a bronzului între Carpați și Prut cu unele contribuții la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului în Moldova</i> , <i>BiblThrac</i> , XXXVII, 2002. |
| Ciugudean 1996 | – | H. Ciugudean, <i>Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei</i> , <i>BiblThrac</i> , XIII, București, 1996. |
| Ciugudean 1997 | – | H. Ciugudean, <i>Cercetări privind epoca bronzului și prima vârstă a fierului în Transilvania</i> , <i>BMA</i> , VII, Alba Iulia, 1997. |
| Ciugudean 2000 | – | H. Ciugudean, <i>Eneoliticul final în Transilvania și Banat: cultura Coțofeni</i> , <i>BHAB</i> , Timișoara, 2000. |
| Ciugudean 2003 | – | H. Ciugudean, <i>Noi contribuții privind bronzul timpuriu din Transilvania</i> , în <i>Apulum</i> , XL, 2003, p. 89-122. |
| Ciugudean, Anghel 2000 | – | H. Ciugudean, D. Anghel, <i>O nouă așezare aparținând grupului Livezile descoperită la Cheile Mănăstirii (jud. Alba)</i> , în <i>Apulum</i> , XXXVII/1, 2000, p. 151-159. |
| Dumitrașcu 1972 | – | S. Dumitrașcu, <i>Mormintele Coțofeni de incinerare descoperite la Medieșul Aurit</i> , în <i>Studii și Comunicări Satu Mare</i> , II, 1972, p. 53-57. |
| Galović 1959 | – | R. Galović, <i>Praistorijko naselje „Jelenac” kod Aleksinca</i> , în <i>ZborNM</i> , 1959, p. 329-346. |
| Garașanin 1997 | – | M. Garașanin, <i>Zu den Problemen der Gruppe Bubanj-Hum II</i> , în <i>Chronos, Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel</i> , Espelkamp, 1997, p. 143-148. |
| Gligor 2001 | – | A. Gligor, <i>Sondaje arheologice în așezarea aparținând bronzului timpuriu de la Livezile - „Dealul Sârbului” (Jud. Alba)</i> , în <i>Apulum</i> , XXXVIII, 2001, p. 85-105. |
| Hartuche 1969 | – | N. Hartuche, <i>Cercetări arheologice la Brad (jud. Hunedoara)</i> , în <i>ActaMN</i> , VI, 1969, p. 439-449. |

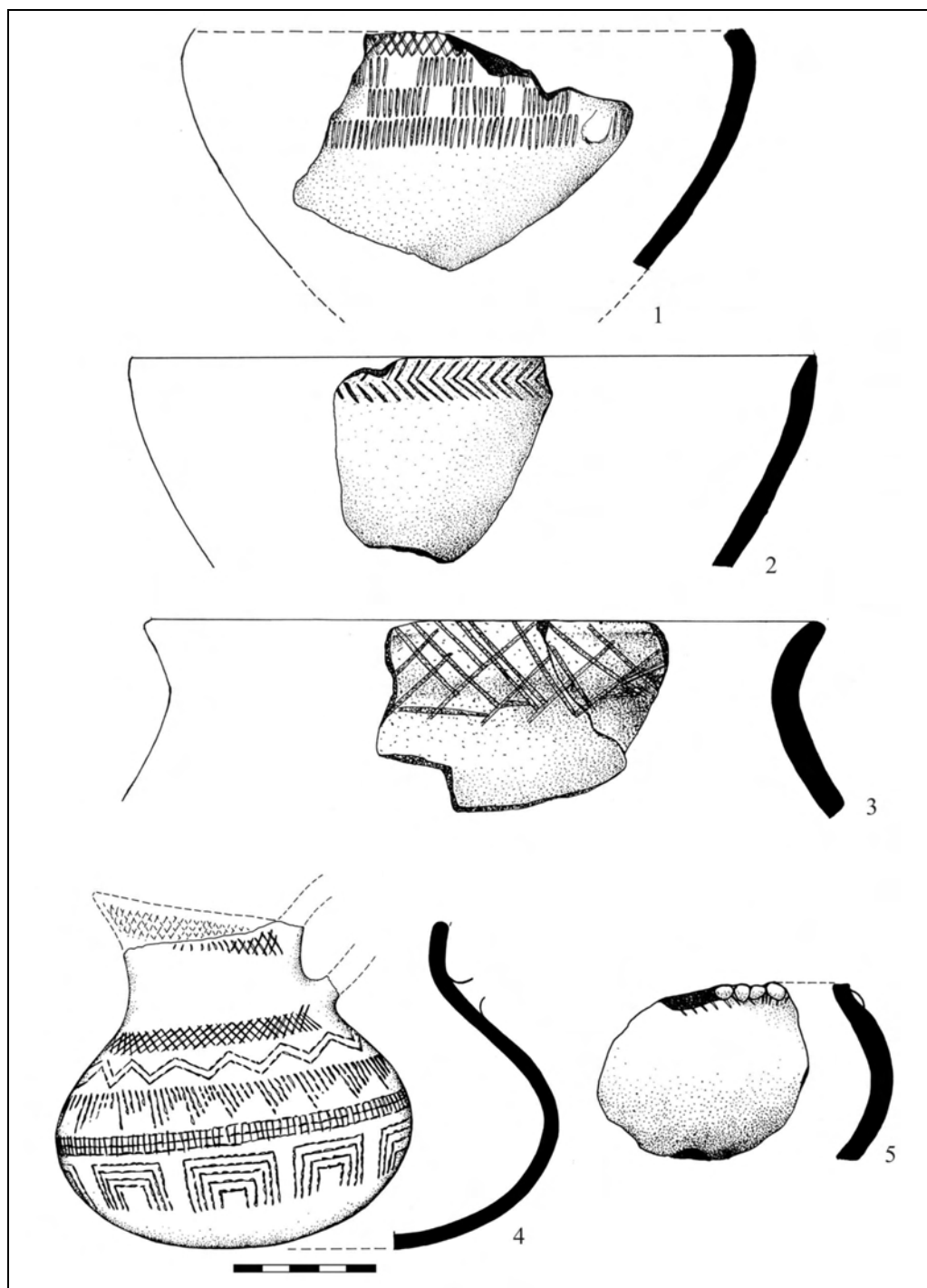
- Lazăr 1999 – V. Lazăr, *Un mormânt din faza timpurie a epocii bronzului descoperit în Câmpia Transilvaniei*, în *Revista Bistriței*, XII-XIII, 1999.
- Lipovan 1982 – I. T. Lipovan, *Așezările purtătorilor culturii Coțofeni din bazinul Ampoiului (II)*, în *Apulum*, XX, 1982, p. 9-32.
- Moga, Sîrbu 2002 - 2003 – M. Moga, M. S. Sîrbu, *Ceramica Coțofeni de la Românești-Peștera cu Apă (com. Curtea, jud. Timiș)*, în *AnB*, S.N., X-XI/1, 2002-2003, p. 45-65.
- Nikolova 1996 – L. Nikolova, *On the Incrusted Ceramics from The Early Bronze Age Settlement Dubene*, în *The Yugoslav Danube Basin and the neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C.*, (ed. by N. Tasić), Belgrade – Vršac, 1996, p. 81-95.
- Nikolova 1996a – L. Nikolova, *Settlements and Ceramics: the Experience of Early Bronze Age in Bulgaria*, în *Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans* (Part 2), Sofia, 1996, p. 145-186.
- Pescaru et al. 2001 – A. Pescaru, N. C. Rișcuța, R. Pavel, M. Cosac, *Peștera Prihodiște*, în *CCA – campania 2000*, București 2001, p. 200.
- Petrescu 2000 – S. M. Petrescu, *Locuirea umană a peșterilor din Banat până în epoca romană*, *BHAB*, XXVII, Timișoara, 2000.
- RepArad – Repertoriul arheologic al județului Arad, *BHAB*, XXIV, Timișoara, 1999.
- Rișcuța 1999-2000 – N. C. Rișcuța, *Materiale arheologice preistorice aflate în colecția veche a muzeului din Deva*, în *AnB*, S.N., VII-VIII, 1999-2000, p. 205-228.
- Rișcuța 2001 – N. C. Rișcuța, *O nouă descoperire arheologică la Baia de Criș (jud. Hunedoara)*, în *Thraco-Dacica*, XXII, 1-2, 2001, p. 139-171.
- Rișcuța, Pavel 1999 – C. Rișcuța, R. Pavel, *Peștera Prihodiște*, în *CCA – campania 1998*, Vaslui, 1999, p. 127.
- Rișcuța, Cosac 2004 – N. C. Rișcuța, M. Cosac, *Peștera Prihodiște*, în *CCA – campania 2002*, București 2003, p. 248-249.
- Rișcuța et al. 2003 – N. C. Rișcuța, R. Pavel, M. Cosac, *Peștera Prihodiște*, în *CCA – campania 2002*, București 2003, p. 249.
- Roman 1976 – P. I. Roman, *Cultura Coțofeni*, *Biblioteca de arheologie*, XXVI, București, 1976.
- Roman 1985 – P. I. Roman, *Cercetări la Govora Sat – „Runcuri” în 1977*, în *SCIVA*, 36, 4, 1985, p. 279-296.
- Roman 2008 – C. C. Roman, *Habitatul uman în peșterile din sud-vestul Transilvaniei*, *Bibliotheca Brukenthal*, XXV, Sibiu, 2008.
- Rotea 1981 – M. Rotea, *Cercetări arheologice la Bretea-Mureșană (jud. Hunedoara)*, în *Sargetia*, XV, 1981, p. 19-34.
- Rotea 1993 – M. Rotea, *Contribuții privind bronzul timpuriu în centrul Transilvaniei*, în *Thraco-Dacica*, XIV, 1993, p. 65-86.
- Séfériadès 1983 – M. Séfériadès, *Introduction à la préhistoire de la Macédoine Orientale*, în *BCH*, 107, 1983, p. 635-677.
- Séfériadès 2001 – M. Séfériadès, *Dikili Tash et Cernavodă III-Boleráz: contribution aux recherches archéologiques européennes récentes sur la période de transition et le début de l'Âge du Bronze (Europe centrale et orientale)*, în P. Roman, S. Diamandi (eds.), *Cernavoda III - Boleráz: Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau*, *Mangalia/Neptun*, 18.-24. Oktober 1999, Bucarest (2001), p. 109-164.

Sherratt 1986

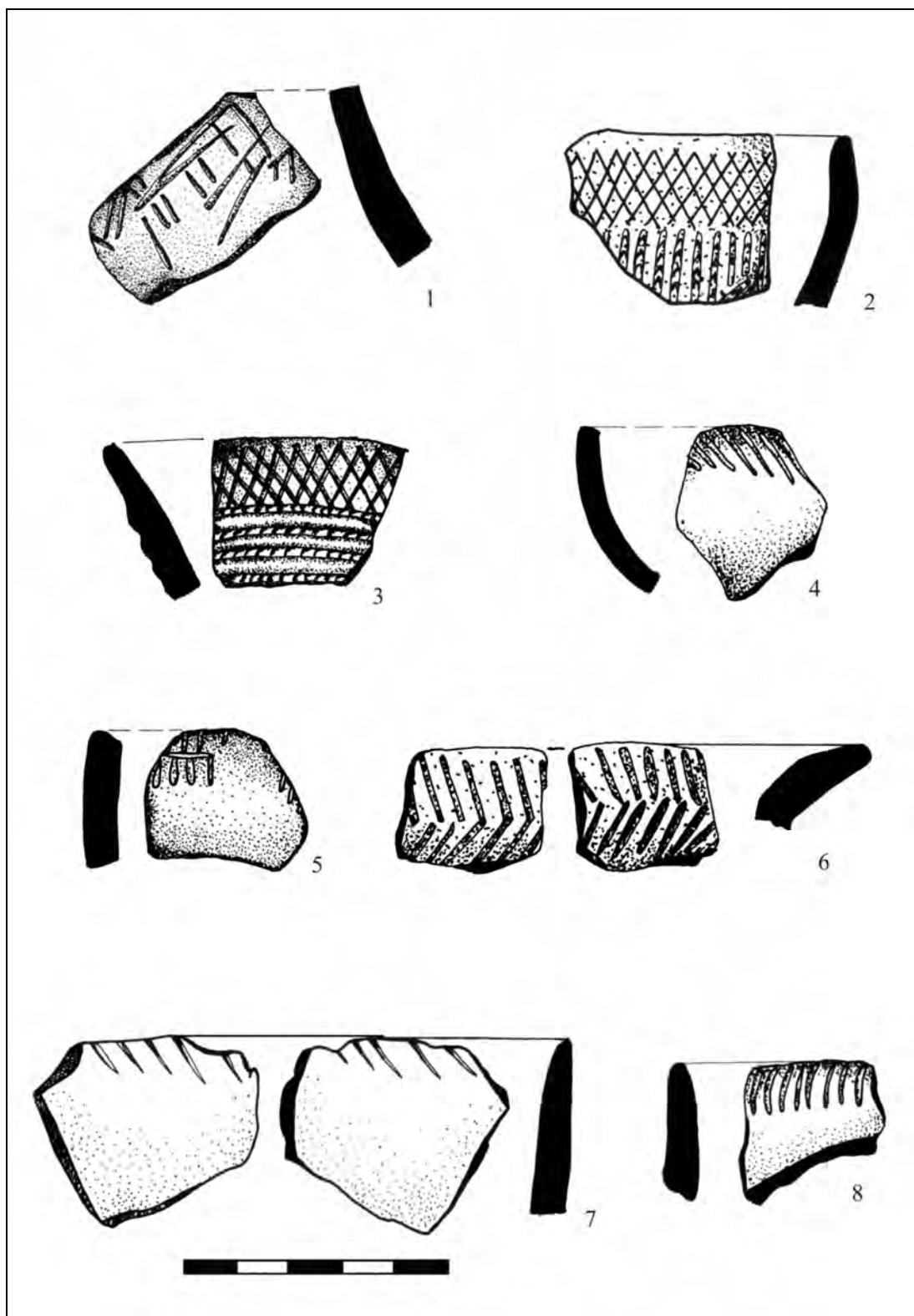
- A. Sherratt, *The pottery of Phases IV and V. The Early Bronze Age. Excavations at Sitagroi* (Ed. by C. Renfrew, M. Gimbutas, E. S. Elster), *Monumenta Archaeologica*, 13, Los Angeles, 1986, p. 429-476.

Stojić 1996

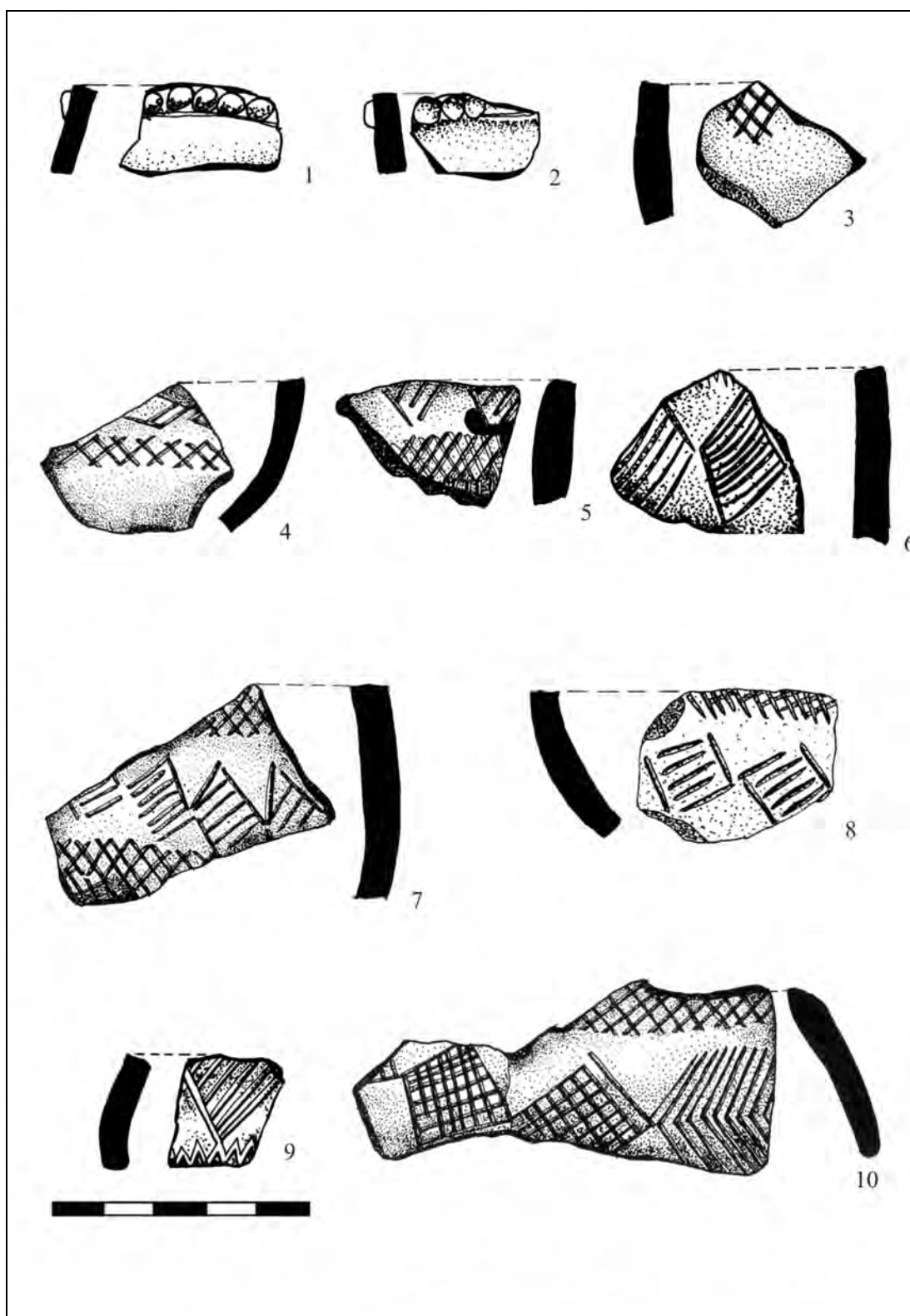
- M. Stojić, *L'énéolithique final dans le centre des Balkans*, în *Early Bronze Age Settlements Patterns in the Balkans (ca. 3500-2000 B.C., Calibrated Dates)*, *Reports of Prehistoric Research Projects*, I, 3, 1995 (1996), p. 353-372.



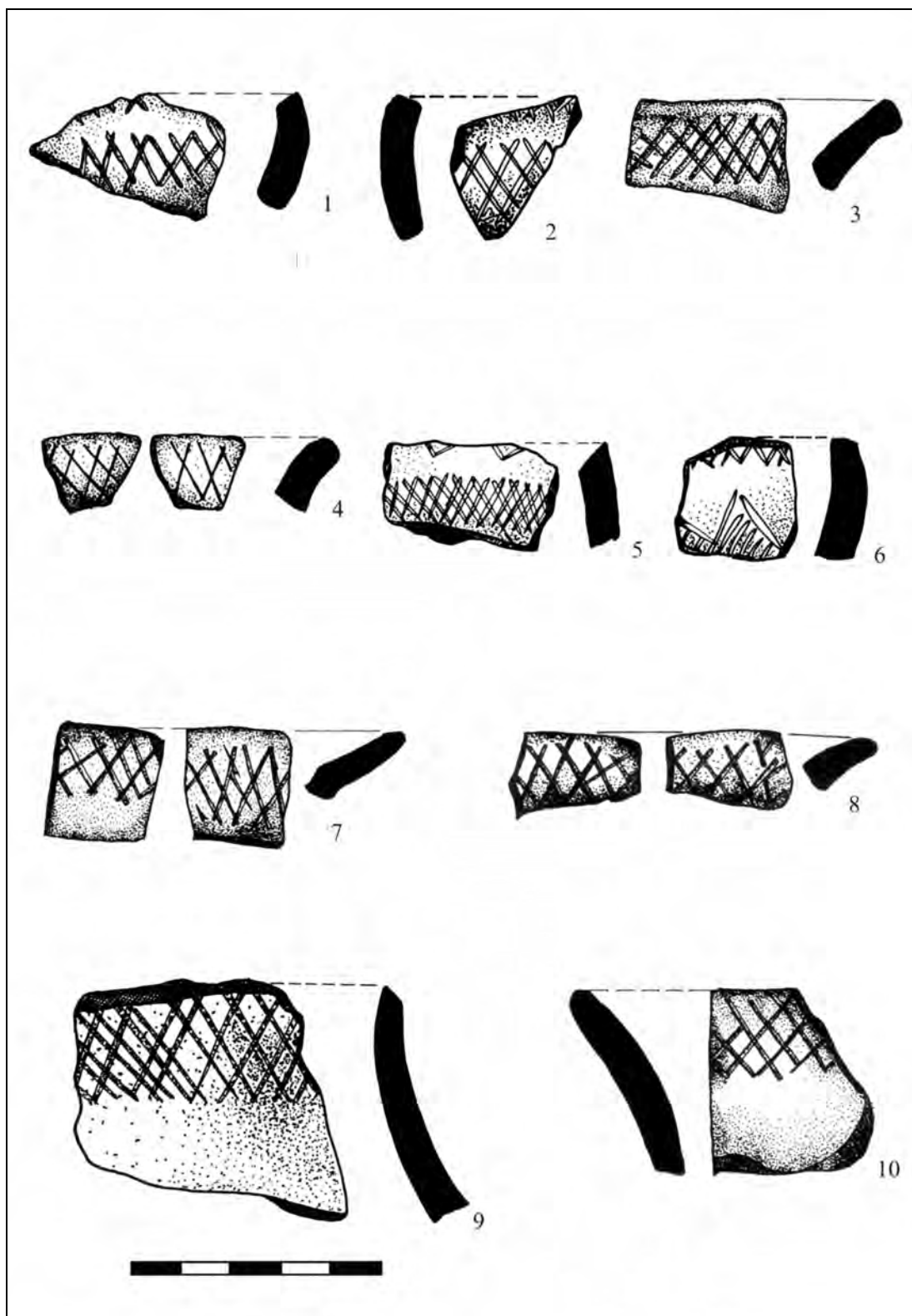
Pl. I. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramică aparținând orizontului Coțofeni târziu (1-5).



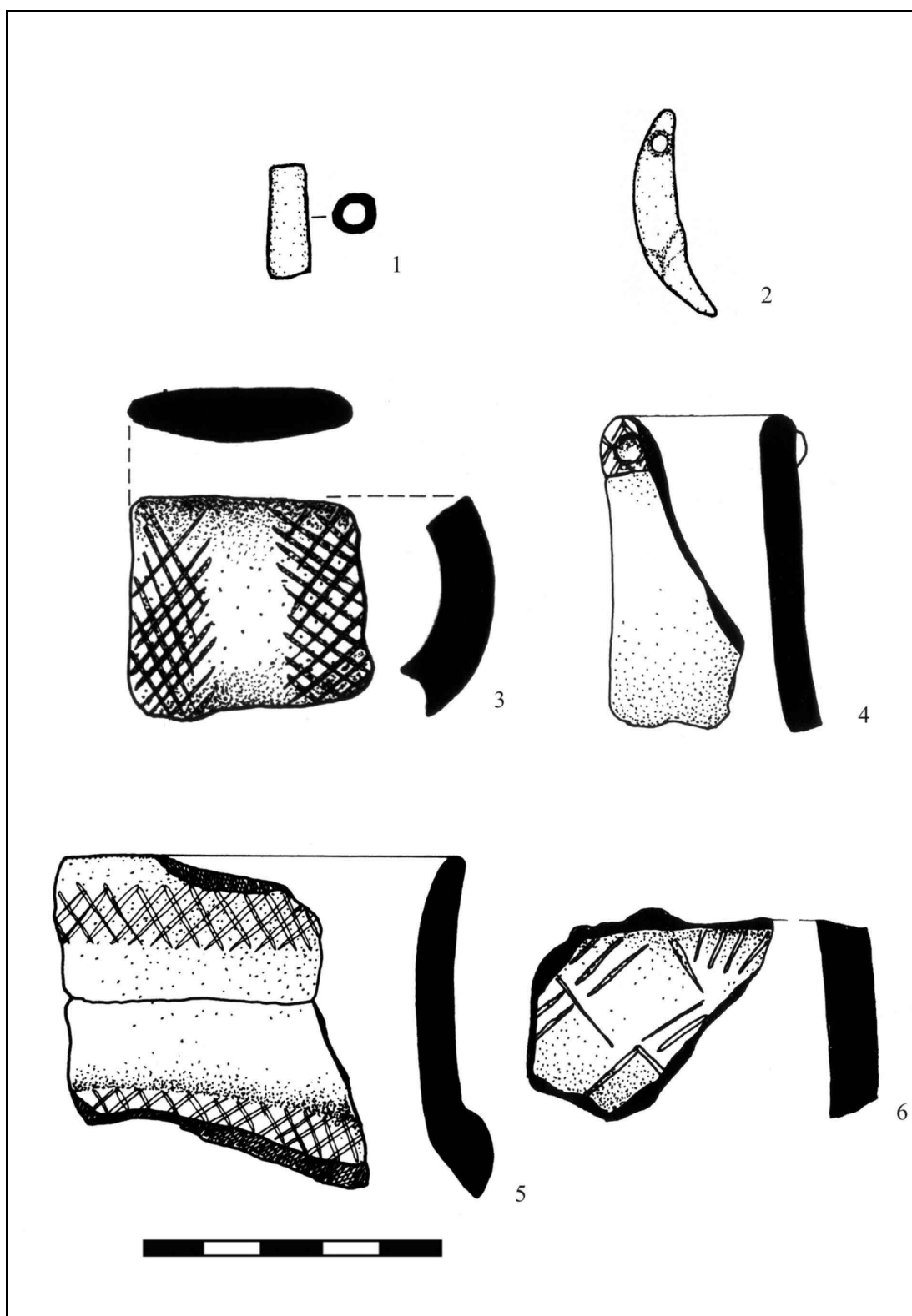
Pl. II. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramică aparținând orizontului Coțofeni târziu (1-8)



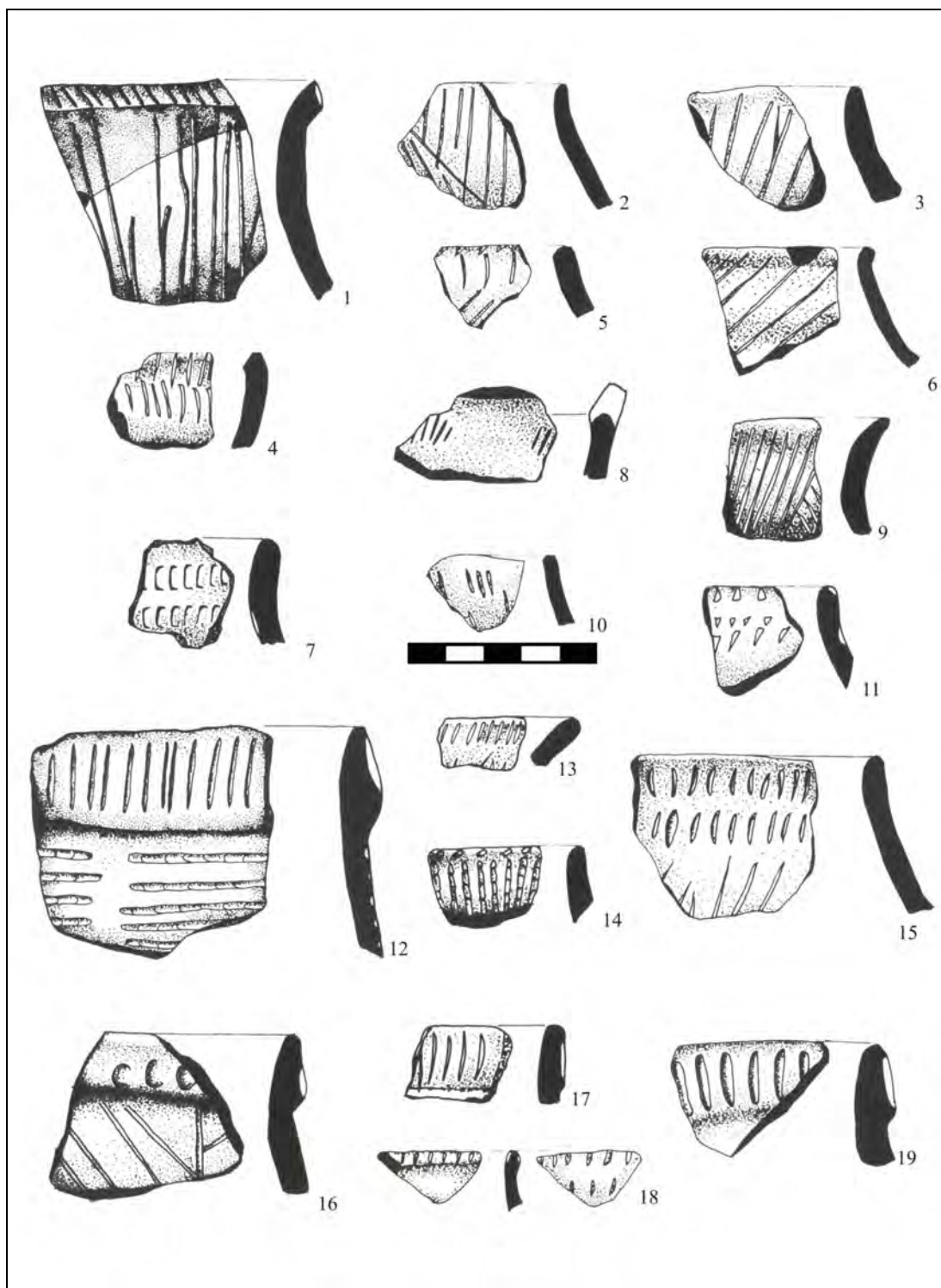
Pl. III. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramică aparținând orizontului Coțofeni târziu (1-10)



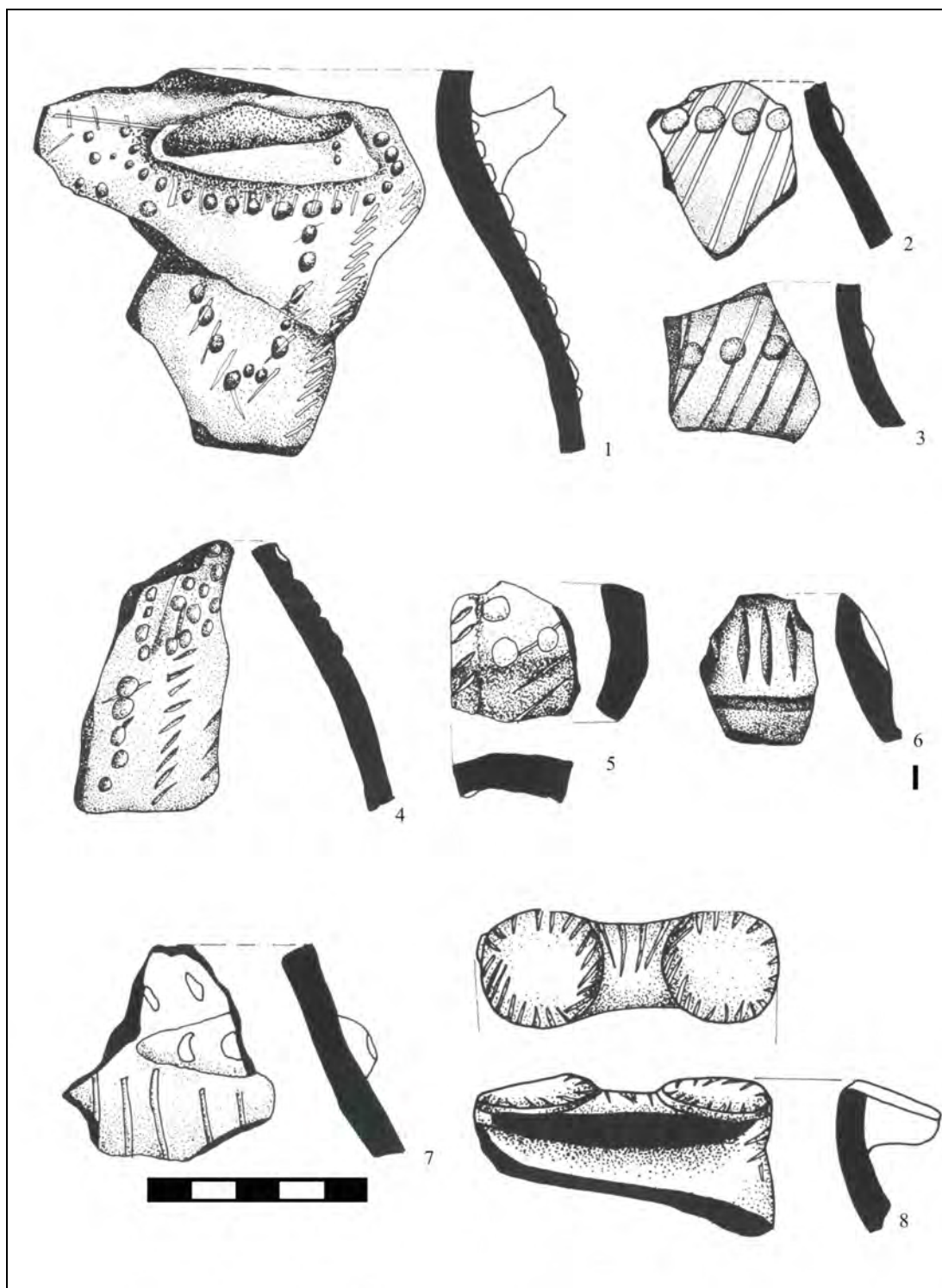
Pl. IV. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramică aparținând orizontului Coțofeni târziu (1-10)



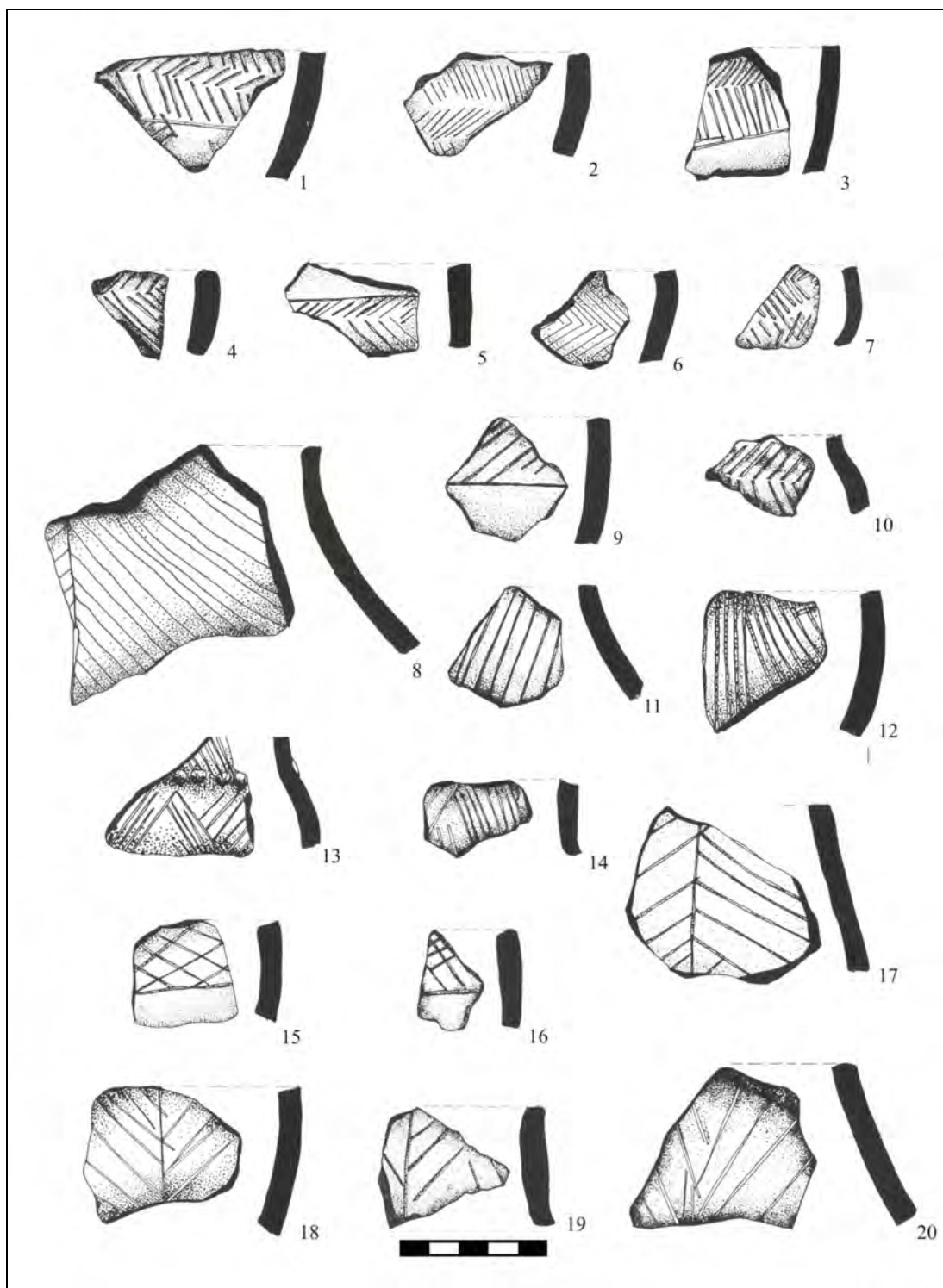
Pl. V. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: obiecte de podoabă din os (1-2) și ceramică aparținând orizontului Coțofeni târziu (3-6).



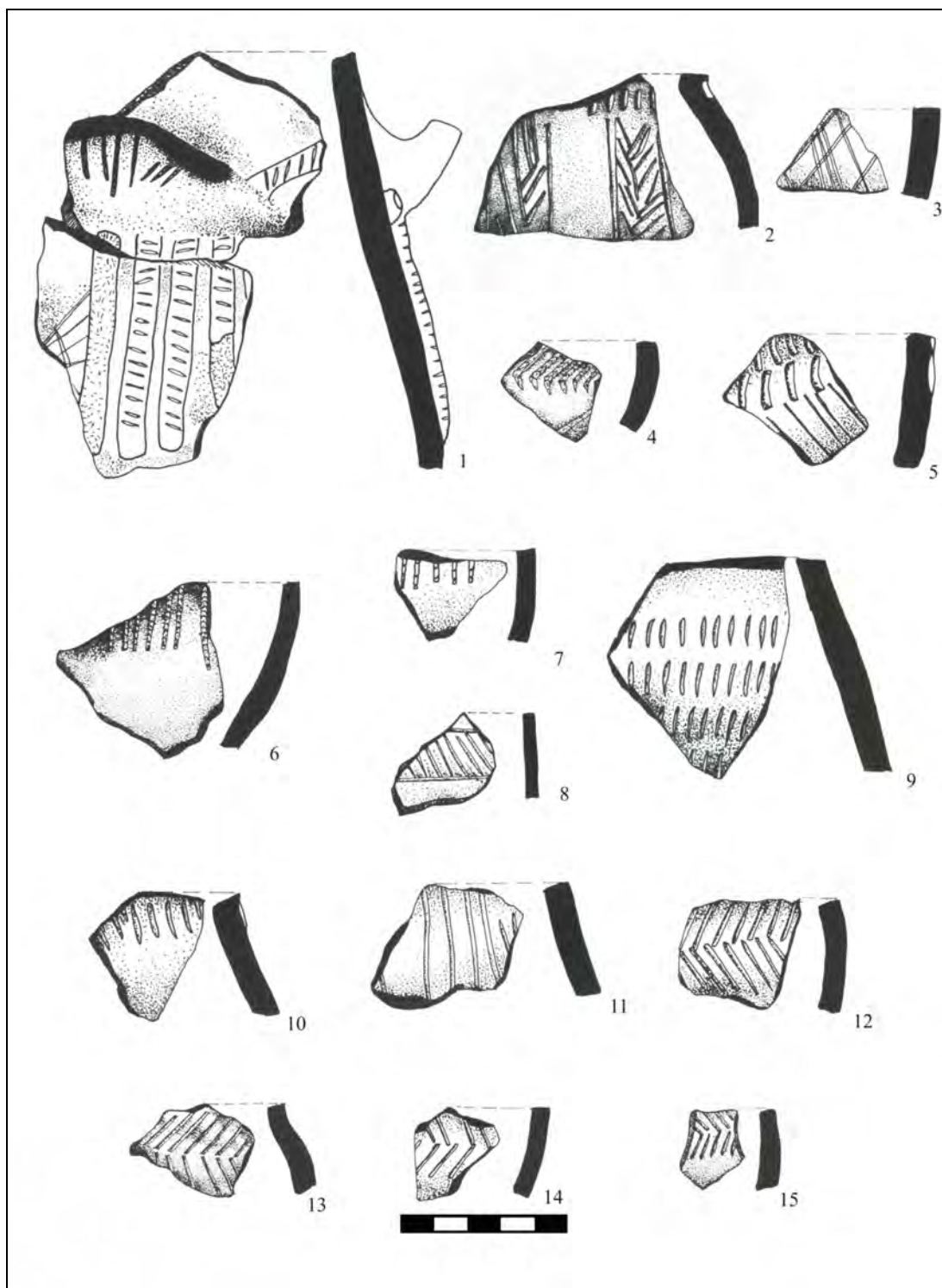
Pl. VI. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramică aparținând orizontului Coțofeni târziu (1-19).



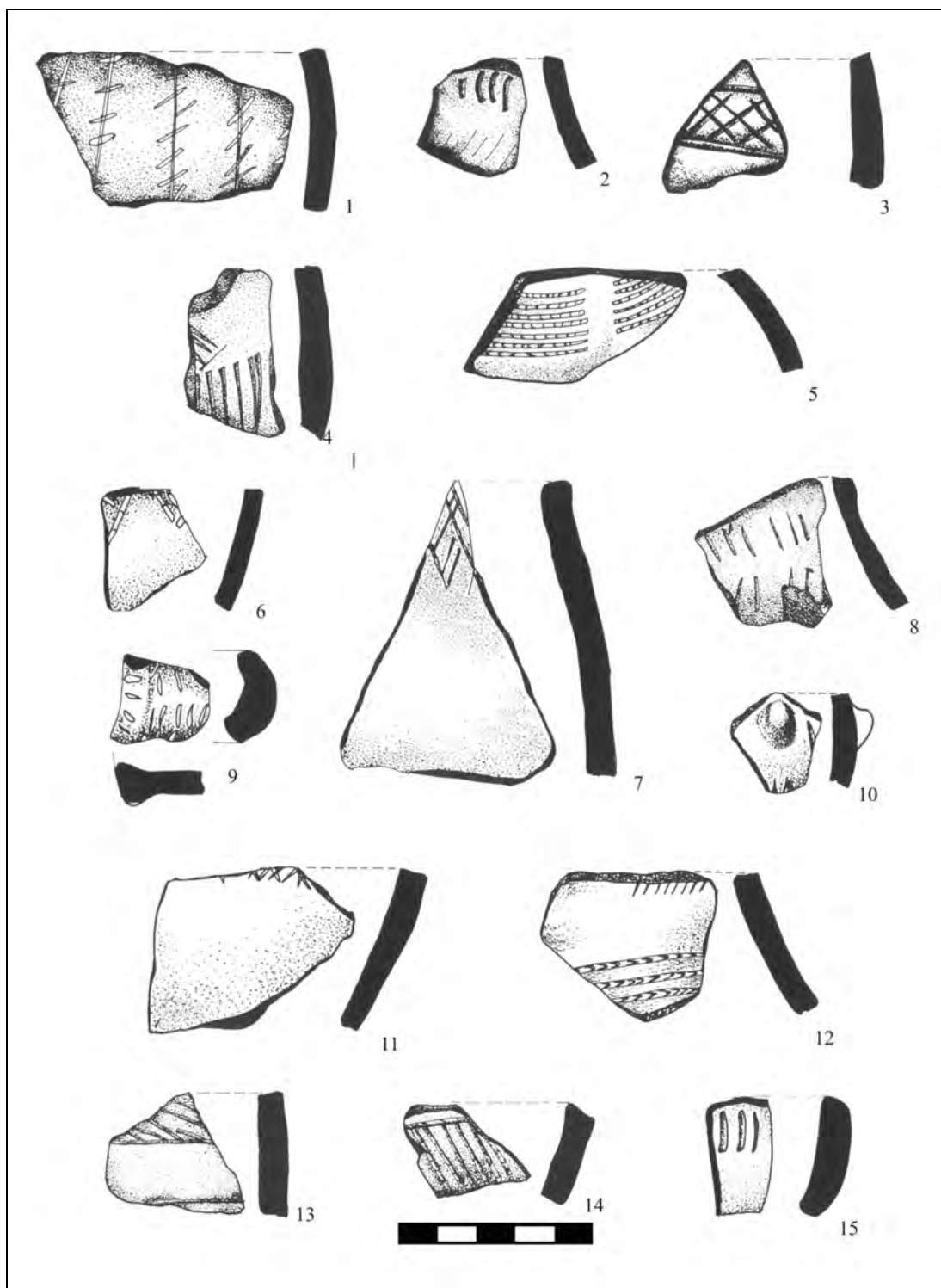
Pl. VII. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramică aparținând orizontului Coțofeni târziu (1-8).



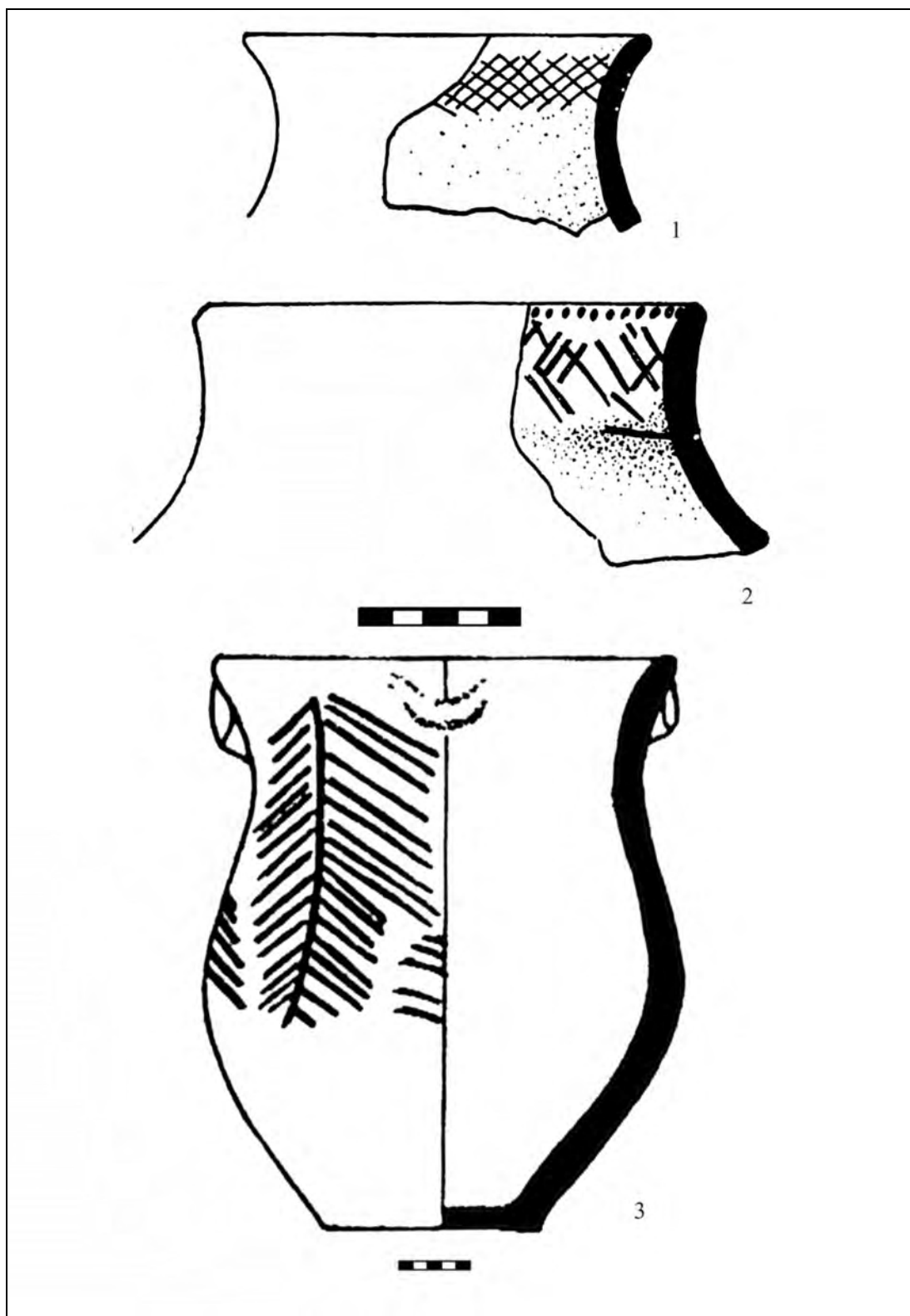
Pl. VIII. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramică aparținând
orizontului Coțofeni târziu (1-20).



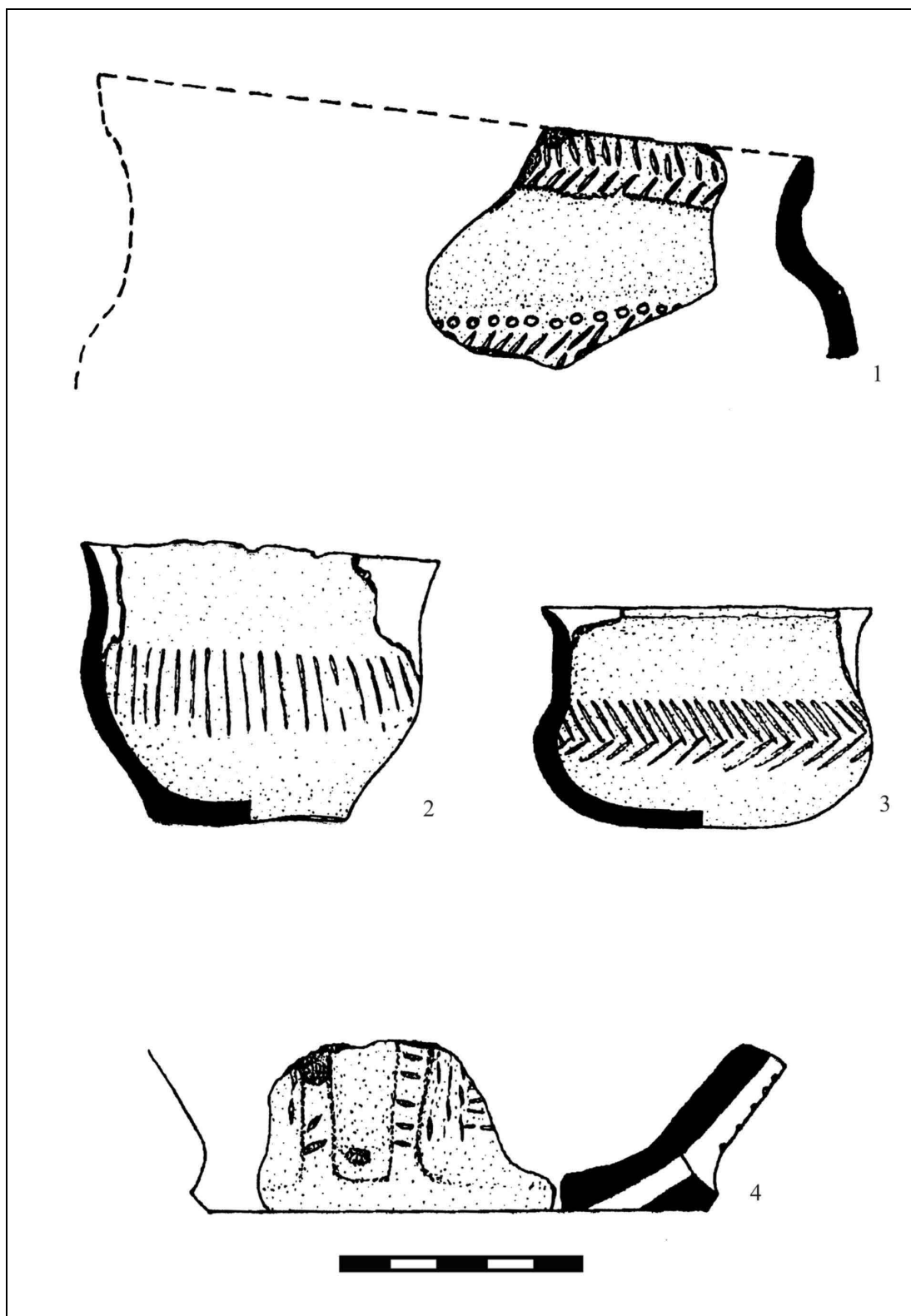
Pl. IX. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramică aparținând orizontului Coțofeni târziu (1-15).



Pl. X. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramică aparținând orizontului Coțofeni târziu (1-15).



Pl. XI. Bretea Mureșană - *Măgura Sârbilor*: ceramică aparținând orizontului Coțofeni târziu (1-3) (apud Rotea 1993).



Pl. XII. Deva - *Dealul Cetății*: ceramică aparținând orizontului Coțofeni târziu (1-4)
(apud Rîșcuța 1999-2000).



Pl. XIII. Ceramică aparținând orizontului Coțofeni târziu: Țebea - *Ruști* (1);
Prihodiște - *Peștera Prihodiște* (2-4).



Pl. XIV. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: intrarea vestică a peșterii (1);
profil stratigrafic al secțiunii S II cu vatra V 4 (2)(foto N. C. Rișcuța).

Archaeological Researches in *Peștera Prihodiște* cave (com. Vața de Jos, Hunedoara County) and some considerations on the final stage of Coțofeni Culture

Abstract

The *Peștera Prihodiște* cave is situated 3 km away from the Prihodiște village and 5 km away from Vața de Jos (Vața de Jos commune, Hunedoara Department). The cave is rather receded, at the end of a valley, in the close proximity of former limestone exploitation. The karstic formation can be accessed from two entrances, to the north and to the west, both leading to a central hall, the starting point of a semiactive gallery which closes after 25 m.

The archaeological researches started in October, 1998, with a stratigraphic test pit, and continued for another three campaigns, resulting in the discovery of a rich archaeological inventory: ceramics, lithic tools, and organic ornaments.

The ceramics discovered in the *Peștera Prihodiște* presumably belongs to the IIIrd final stage of the Coțofeni culture (IIIc). Other similar discoveries seem to sketch a broader chronological and cultural horizon including Banat sites such as Dubova – *Cuina Turcului*, Băile Herculane – *Peștera Hoților* (layers i-j), *Peștera Oilor* on the Cerna Valley, and Românești – *Peștera cu apă*. Also, one can mention similar ceramic discoveries in south-western Transylvania (Bretea Mureșană – *Măgura Sârbilor*, Deva – *Dealul Cetății*, Nandru – *Peștera Spurcată*, Bănița – *Peștera Bolii* and Petroșani), or in Crișana (Clit – *Gureful Negrilor*, Cămpanii de Sus – *Peștera Măgura*, *Peștera Fața Pietrei*, Giurtelecul Șimleului – *Coasta lui Damian*).

There are also several sites in the Balkan area with similar ceramics, belonging to the Bubanj Hum II cultural group, thought as a late echo of the Coțofeni culture.

List of Illustrations

Fig. 1. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: plan of archaeological researches.

Fig. 2. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: plan and stratigraphical profile (partial) of digging units between 1998 and 2000.

Fig. 3. Discoveries belonging to late Coțofeni culture: 1. Dubova - *Cuina Turcului*; 2. Băile Herculane - *Peștera Hoților*; 3. *Peștera Oilor*; 4. Petroșani; 5. Bănița - *Peștera Bolii*; 6. Nandru - *Peștera Spurcată*; 7. Românești - *Peștera cu apă*; 8. Deva - *Dealul Cetății*; 9. Bretea Mureșană - *Măgura Sârbilor*; 10. Țebea - *Ruști*; 11. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*; 12. Cămpanii de Sus - *Peșterile Măgura și Fața Pietrei*; 13. Clit - *Gureful Negrilor*; 14. Giurtelecul Șimleului – *Coasta lui Damian*. (map processed after Microsoft Encarta Interactive World Atlas 2001)

Pl. I. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramics belonging to late Coțofeni culture (1-5).

Pl. II. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramics belonging to late Coțofeni culture (1-8).

Pl. III. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramics belonging to late Coțofeni culture (1-10).

Pl. IV. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramics belonging to late Coțofeni culture (1-10).

Pl. V. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: bone jewelries (1-2) and ceramics belonging to late Coțofeni culture (3-6).

Pl. VI. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramics belonging to late Coțofeni culture (1-19).

Pl. VII. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramics belonging to late Coțofeni culture (1-8).

Pl. VIII. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramics belonging to late Coțofeni culture (1-20).

Pl. IX. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramică aparținând orizontului Coțofeni târziu (1-15).

Pl. X. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: ceramics belonging to late Coțofeni culture (1-15).

Pl. XI. Bretea Mureșană - *Măgura Sârbilor*: ceramics belonging to late Coțofeni culture (1-3) (after Rotea 1993).

Pl. XII. Deva - *Dealul Cetății*: ceramics belonging to late Coțofeni culture (1-4) (after Rișcuța 1999-2000).

Pl. XIII. ceramics belonging to late Coțofeni culture: Țebea - *Ruști* (1); Prihodiște - *Peștera Prihodiște* (2-4).

Pl. XIV. Prihodiște - *Peștera Prihodiște*: western access of the cave (1); stratigraphical profile of section S II with hearth V 4 (2) (photo N. C. Rișcuța).